

Archeologisch bureauonderzoek

**Plangebied Nieuwmarkt
Stadsdeel Centrum**
BO 13-100 Amsterdam 2014

Inhoud

Samenvatting	4
Inleiding	5
1 Administratieve gegevens plangebied	6
1.1 Administratieve gegevens	6
2 Wet- en regelgeving	7
2.1 Algemeen	7
2.2 Rijk	7
2.3 Provincie Noord-Holland	7
2.4 Gemeente Amsterdam	8
2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie	8
3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie	9
3.1 Geomorfologie en bodem	9
3.2 Historie algemeen	9
3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied	10
3.3.1 Thema 1: Stedelijke ontwikkeling en bewoning	11
3.3.2 Thema 2: Bedrijvigheid	17
3.3.3 Thema 3: Havenactiviteiten	18
3.3.4 Thema 4: Verdediging	19
3.3.5 Thema 5: Religie	21
3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied	22
3.4.1 Archeologische Monumentenkaart en Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie	22
3.4.2 Vindplaatsen	22
3.4.3 Thema 1: Stedelijke ontwikkeling en bewoning	24
3.4.4 Thema 2: Bedrijvigheid	25
3.4.5 Thema 3: Havenactiviteiten	27
3.4.6 Thema 4: Verdediging	28
3.4.7 Thema 5: Religie	29
3.4.8 Bodemopbouw	30
3.5 Conclusie: verwachtingsmodel	30
4 Archeologische verwachtingskaart	31
5 Archeologische beleidskaart	35
Conclusie	37
Bronnen	38
Appendix I: Stedelijke ontwikkeling 12de - 20ste eeuw	39
Appendix II: Vindplaatsen BMA	40
Appendix III: beleidsvarianten, stroomschema	42

Samenvatting

Bureau Monumenten & Archeologie (BMA) heeft in opdracht van stadsdeel Centrum een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd voor het bestemmingsplangebied Nieuwmarkt. Dit is bedoeld om een beeld te krijgen van de ondergrondse cultuurhistorische waarden die in het plangebied aanwezig kunnen zijn. Een dergelijk bureauonderzoek past binnen de verplichting van gemeenten om conform de Monumentenwet beleid te ontwikkelen ten aanzien van het behoud cq. documentatie van archeologisch erfgoed bij bouwontwikkeling.

Het bureauonderzoek gaat uit van een beknopt overzicht van de historisch-topografische ontwikkeling van de Nieuwmarktbuurt vanaf de late middeleeuwen tot in de 20ste eeuw. Het historisch overzicht wordt aangevuld met archeologische informatie afkomstig van vindplaatsen in directe en indirecte relatie tot het plangebied. De historische en archeologische informatie over de ruimtelijk- topografische ontwikkelingen is omgezet naar een beeld van archeologische verwachtingen.

De archeologische verwachtingskaart (p. 31) bestaat uit 13 verschillende zones, waarvan 12 met een archeologische verwachting. Aan de hand hiervan is een archeologische beleidskaart opgesteld, waarin de beleidsregels en maatregelen voor de vereiste archeologische monumentenzorg zijn vastgelegd. De beleidskaart telt twee zones (p. 35). Hiervoor is gespecificeerd of bij bouwplanontwikkeling archeologisch vervolgonderzoek nodig is.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan vijftig jaar worden aangetroffen, dit aan Bureau Monumenten en Archeologie gemeld wordt zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen kunnen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Inleiding

In opdracht van stadsdeel Centrum heeft BMA een archeologisch bureauonderzoek uitgevoerd ten behoeve van het bestemmingsplangebied Nieuwmarkt, stadsdeel Centrum.

Met het bureauonderzoek wordt een overzicht gegeven van bekende of verwachte archeologische waarden binnen het plangebied. Hierbij is gebruik gemaakt van historisch kaartmateriaal, relevante publicaties en archiefbronnen in samenhang met archeologische informatie over al bekende vindplaatsen in het plangebied. Deze informatie is samengevat in een archeologisch verwachtingsmodel op basis waarvan de beleidsregels voor erfgoedzorg worden vastgelegd ten behoeve van het bestemmingsplan.

In het bureauonderzoek komen het nationale, provinciale en gemeentelijke archeologiebeleid (hoofdstuk 2), de historische en archeologische achtergronden (hoofdstuk 3) en de archeologische verwachting van het plangebied (hoofdstuk 4) aan de orde, gekoppeld aan een beleidskaart (hoofdstuk 5) die inzichtelijk maakt of en in welke mate archeologische maatregelen binnen (toekomstige) planontwikkeling vereist zijn.

1 Administratieve gegevens plangebied

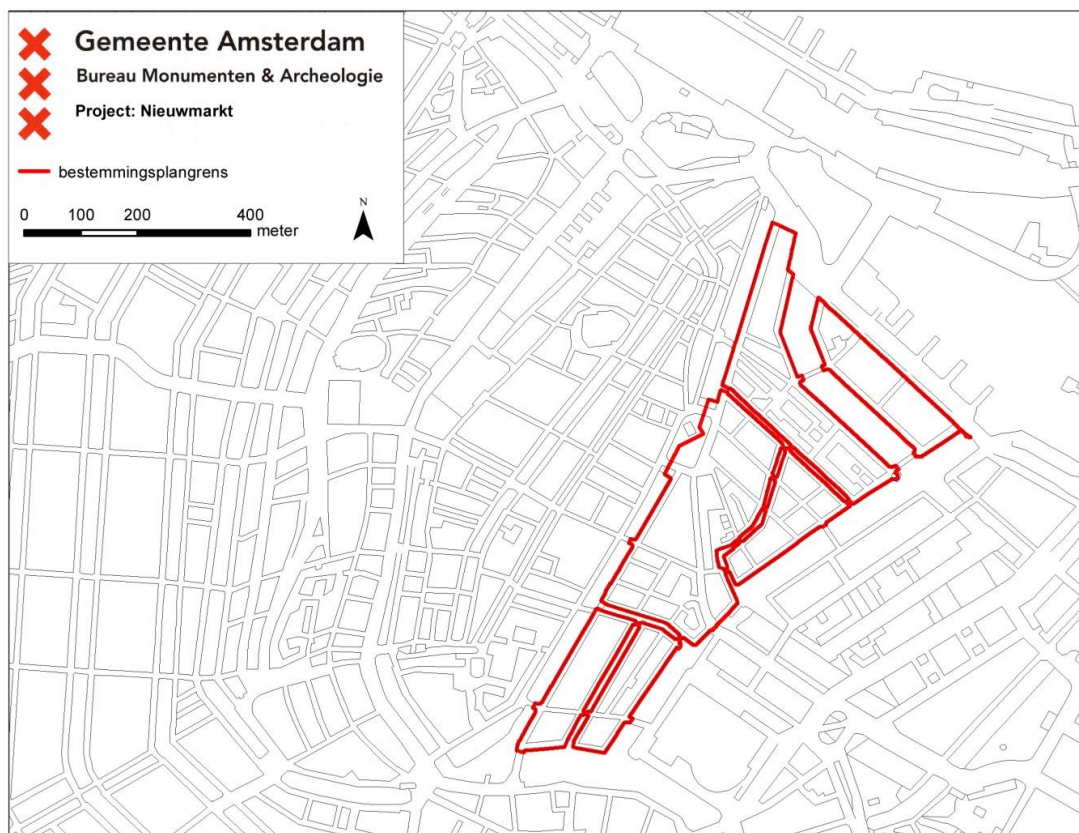
1.1 Administratieve gegevens

Opdrachtgever Stadsdeel Centrum
Contactpersoon Mw. E. Mulder
Adres Postbus 202
Postcode / plaats 1000 AE Amsterdam

Plangebied

Provincie	Noord-Holland	Gemeente	Amsterdam
Plaats	Amsterdam	Kaartblad	25G
ARCHIS meldingsnr.	59886	ARCHIS afmeldingsnr.	48573
X-coördinaat NW	121.989	Y-coördinaat NW	487.686
X-coördinaat NO	122.323	Y-coördinaat NO	487.317
X-coördinaat ZW	121.539	Y-coördinaat ZW	486.754
X-coördinaat ZO	121.693	Y-coördinaat ZO	486.748

Locatie

1 Het plangebied Nieuwmarkt (rood omlijnd)

2 Wet- en regelgeving

2.1 Algemeen

Het archeologische erfgoed bestaat uit voorwerpen en structuren die in de bodem bewaard zijn. Deze materiële overblijfselen vormen een onderdeel van onze leefomgeving. Het beleid voor het archeologisch erfgoed heeft dan ook veel raakvlak met dat van de ruimtelijke ordening. Voor optimale integratie van de archeologie in de ruimtelijke ordening heeft het rijk o.a. de Monumentenwet 1988 en de Wet ruimtelijke ordening aangepast.

2.2 Rijk

Om het bewustzijn van het Europese erfgoed te vergroten hebben de Europese ministers van Cultuur in 1992 het Verdrag van Valletta opgesteld (ook bekend als het Verdrag van Malta). Een van de voorwaarden om dit te bereiken is dat het Europese archeologische erfgoed voor toekomstige generaties beschikbaar blijft.

In Nederland wordt aan dit uitgangspunt invulling gegeven door behoud van archeologisch erfgoed in de bodem (*in situ*) tijdens de planontwikkeling mee te wegen. Als behoud in de bodem (bijvoorbeeld door middel van technische maatregelen of plaanpassing) geen optie is, dan worden archeologische resten opgegraven (behoud *ex situ*). De initiatiefnemer van een ruimtelijk plan, dat bodemverstoring tot gevolg heeft, is verantwoordelijk voor de planologische en de financiële inpassing van het archeologisch onderzoek.

In de Monumentenwet is een bepaling opgenomen dat in elk bestemmingsplan rekening moet worden gehouden met de in de grond aanwezige, dan wel te verwachten archeologische waarden.¹ Ook bevat de Monumentenwet een verplichting om toevalsvondsten te melden (de zgn. meldingsplicht).²

2.3 Provincie Noord-Holland

Als toetsingskader voor bestemmingsplannen en projectbesluiten gebruikt de provincie Noord-Holland de structuurvisie, de Leidraad Landschap en Cultuurhistorie en de Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie (ILC).³ Op grond van de Wro dienen gemeenten bij de vaststelling van bestemmingsplannen, projectbesluiten en beheersverordeningen de Provinciale Ruimtelijke Verordening Structuurvisie in acht te nemen. Op de ILC zijn o.a. archeologisch verwachtingsvolle gebieden opgenomen. De waardestellingen van de ILC zijn bedoeld als algemene indicaties die per specifiek plangebied nadere invulling en precisering nodig hebben. Naast de ILC beheert de provincie de Archeologische Monumentenkaart (AMK) van het rijk. Op de AMK staan de beschermde archeologische monumenten, de terreinen van zeer hoge en hoge archeologische waarde en de gebieden met een archeologische betekenis.

---

¹ Artikel 38a lid 1 van de gewijzigde Monumentenwet schrijft hierover dat *De gemeenteraad bij vaststelling van een bestemmingsplan als bedoeld in artikel 3.1 van de nieuwe Wet ruimtelijke ordening en bij de bestemming van de in het plan begrepen grond, rekening houdt met de in de grond aanwezige dan wel te verwachten monumenten.* Met 'monument' wordt hier een (onbeschermde) archeologisch monument bedoeld, ofwel *alle terreinen welke van algemeen belang zijn wegens hun schoonheid, hun betekenis voor de wetenschap of hun cultuurhistorische waarde* (art. 1 Monumentenwet).

² Artikel 53 van de gewijzigde monumentenwet 1988.

³ Provincie Noord-Holland, 2010.

2.4 Gemeente Amsterdam

De gemeente Amsterdam vindt het belangrijk dat archeologie vroegtijdig in ruimtelijke ordeningsprocessen wordt geïntegreerd.⁴ Hiermee worden twee doelen gediend. Ten eerste een efficiënte voortgang en kostenbeheersing van bouwprocessen. En ten tweede een kwalitatief goed en stadsbreed uniform beheer van het archeologische erfgoed.

Op basis van de resultaten uit het archeologisch bureauonderzoek wordt bepaald of in het bestemmingsplan regels met betrekking tot archeologie moeten worden opgenomen. De Monumentenwet biedt een tweetal mogelijkheden (artikelen 39-40) die BMA heeft uitgewerkt in de modelregels archeologie.

De bescherming van (verwachte) archeologische waarden in een bestemmingsplan wordt geregeld met een omgevingsvergunning als bedoeld in artikel 2.1 lid 1 van de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht. Aan een omgevingsvergunning zijn bouwregels verbonden: die bepalen dat in het belang van de archeologische monumentenzorg de aanvrager van een omgevingsvergunning een archeologisch rapport met selectiebesluit dient te overleggen. Daarnaast kan in het bestemmingsplan worden opgenomen dat een omgevingsvergunning moet worden aangevraagd voor het uitvoeren van aanlegwerkzaamheden.

Aan een omgevingsvergunning kunnen voorschriften worden verbonden. Dit houdt in dat aan de vergunning de verplichting wordt gekoppeld om technische maatregelen tot behoud te treffen, om de archeologische resten op te graven of om de werkzaamheden te laten begeleiden door een archeoloog.

De bouwregels en de omgevingsvergunning voor aanlegwerkzaamheden bevatten daarnaast uitzonderingen die duidelijk maken in welke gevallen archeologisch onderzoek niet nodig is. In Amsterdam gelden elf beleidsvarianten, zoals de uitzondering van archeologisch onderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de of 20ste eeuwse ophogingen (Appendix III: beleidsvarianten). In de praktijk komen per plangebied meestal twee tot zes varianten voor.

2.5 Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie

Voor de uitvoering van archeologisch onderzoek is door het ministerie van OCW de Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie (KNA) opgesteld. De KNA gaat uit van een gefaseerde aanpak. Er wordt een onderscheid gemaakt tussen een Bureauonderzoek, een Inventariserend Veldonderzoek, een Archeologische Opgraving (AO) en een Archeologische Begeleiding (Appendix: stroomschema).

Het inventariserend veldonderzoek is bedoeld om de resultaten van het bureauonderzoek te toetsen. Het geeft inzicht in de aanwezigheid en toestand van de archeologische overblijfselen in de bodem. Een opgraving wordt uitgevoerd wanneer er sprake is van een vindplaats met waardevolle archeologische resten. Een archeologische begeleiding houdt in dat de bouwingreep onder begeleiding van een archeoloog wordt uitgevoerd. Elke onderzoeksfase wordt afgesloten met een selectiebesluit. Hierin wordt vastgesteld welke delen van een plangebied in aanmerking komen voor verder archeologisch onderzoek of voor bescherming en welke delen van het plangebied worden vrijgegeven.

Voor archeologisch veldonderzoek is een Programma van Eisen (PvE) vereist. Hierin zijn de kwalitatieve randvoorwaarden en onderzoeksvragen voor het werk vastgelegd. Het vormt de basis voor verdere planning en kostenraming. Het laten opstellen ervan behoort tot de verantwoordelijkheid van de initiatiefnemer van het bouwplan.

---

⁴ BMA 2005.

3 Historisch-topografische en archeologische inventarisatie

3.1 Geomorfologie en bodem

Het huidige natuurlijke landschap in en om Amsterdam is in grote mate bepaald door de landschapsvorming in het Holoceen. Dat is de geologische periode na de laatste IJstijd (vanaf ca. 10.000 v. Chr.). Er heerste toen een gematigd klimaat waarin in enkele duizenden jaren grote pakketten veen groeiden in de kuststreek. Dit Hollandveen bevindt zich in de huidige ondergrond op gemiddeld 2 à 3 m ÷ NAP.

Het natuurlijke landschap werd vanwege grootschalige veenontginningen vanaf de 11de eeuw omgevormd tot een veenweidegebied. Aangezien de waterhuishouding een cruciale rol speelde bij de veenontginningen, begon tegelijkertijd de aanleg van het stelsel van (zee)dijken ter bescherming van het nieuwe bouw- en akkerland. Later, in de 17de en 18de eeuw, volgden de droogmakerijen waarbij grote watergebieden in Noord-Holland werden ingepolderd.

3.2 Historie algemeen

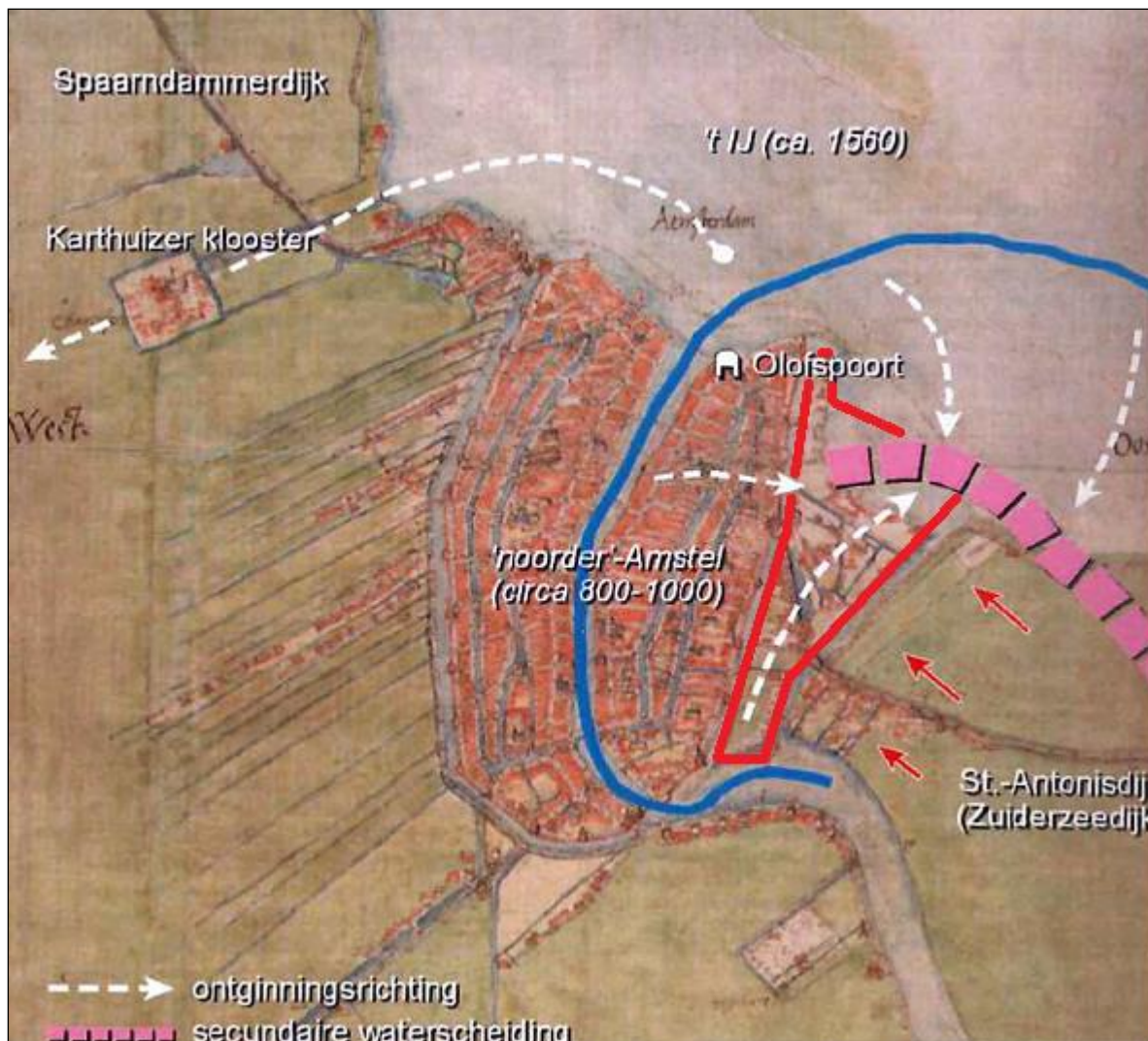
De vroegste sporen van menselijke bewoning of activiteiten binnen het gemeentelijk gebied van Amsterdam gaan dankzij recente vondsten in de Noord/Zuidlijn bouwputten op het Damrak en Rokin terug tot het late Neolithicum (ca. 2400 v. Chr.). Ook rond de stad, op vooral de hoger gelegen strandwallen, zijn dergelijke oude vindplaatsen.

De oudste stedelijke bewoningssporen, voor zover nu archeologisch bekend, beginnen in de 12de eeuw en zijn teruggevonden aan de Nieuwendijk / Kalverstraat en de Warmoesstraat/Nes. Met de aanleg van de (Nieuwezijds en Oudezijds) burgwallen in de 14de eeuw startte het proces van stadsvorming. De stad had eerst een aarden omwalling als verdedigingswerk die in het laatste kwart van de 15de eeuw werd vervangen door een stenen stadsmuur. De laatmiddeleeuwse stad was omsloten door de huidige Singel aan de westkant en de Geldersekaide en Kloveniersburgwal aan de oostkant. In de periode 1585-1663 groeide de stad explosief door vier stadsuitbreidingen. Ten tijde van de Eerste Uitleg (1585-1586) verplaatste de stadsrand zich naar de huidige Herengracht en de Oudeschans. Bij de Tweede Uitleg (1592-1596) kwamen er vier nieuwe woon- en werkeilanden (Marken, Uilenburg, Rapenburg en Vlooienburg) aan de oostkant van de stad. In 1613 ontstond met de Derde Uitleg aan de westzijde van de stad de woon- en werkbuurt de Jordaan en het eerste deel van de grachtengordel tot aan de Leidsegracht. De vroeg 17de-eeuwse stad werd beschermd door een aarden wal met 11 bolwerken ontworpen naar de nieuwste fortificatieplannen uit Italië. Met de Vierde Uitleg van 1663 werd in de Gouden Eeuw het halfcirkelvormige stadsplan van Amsterdam voltooid. De nieuwe bakstenen stadswal kreeg in totaal 26 bolwerken en had een gracht in het tracé van de huidige Singelgracht. Het oostelijk deel van de grachtengordel werd aangelegd over de Amstel en aan het IJ kwamen de drie oostelijke haveneilanden Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg.

De eerste woonwijken buiten de Singelgracht ontstonden naar aanleiding van het uitbreidingsplan Kalff in 1877, gevolgd door een tweede ring na annexatie van grote delen van de gemeenten Nieuwer-Amstel en Sloten in 1896. De 20ste-eeuwse groei van de stad valt uiteen in vier fasen. Tussen 1915 en 1940 werd in Noord, Oost, Zuid en West de Gordel 20-40 gebouwd. Deze wordt gevolgd door de naoorlogse tuinsteden in West, Buitenveldert en Noord, en in de jaren zestig en zeventig door het volbouwen van de Bijlmermeerpolder. Met IJburg borduurt de stad begin 21ste eeuw weer voort op het concept van vier eeuwen tevoren, het creëren van stedelijk areaal in en aan het IJ. Daarnaast wordt door de bouw van woningen binnen het bestaande stedelijk gebied ingezet op verdichting van de stad.

3.3 Historisch-topografische inventarisatie van het plangebied

Het plangebied Nieuwmarkt wordt begrensd door de Kloveniersburgwal en de Gelderse kade in het westen, het Oosterdok in het noorden, de Oude Schans en de Zwanenburgwal in het oosten en de Amstel in het zuiden. Bij de historisch-topografische inventarisatie van dit gebied is uitgegaan van vijf thema's die in 3.4 worden gekoppeld aan een archeologische verwachting. Het eerste thema beschrijft in vier fasen de ontwikkeling van het (stedelijk) landschap en de daarmee samenhangende bewoningsgeschiedenis (zie Appendix I). Vervolgens wordt de stedelijke ontwikkeling verder uitgewerkt aan de hand van de thema's Bedrijvigheid, Havenactiviteiten, Verdediging en Religie.

2 De veronderstelde loop van de Amstel ten tijde van de eerste ontginningen (blauw), de secundaire waterscheiding (roze) en ontginningsrichting (witte pijlen), ingetekend op de kaart van Jacob van Deventer (1560). De ontginningsrichting ter plaatse van het plangebied (rood omlijnd) is onder meer afgeleid uit de strokenverkaveling die ten oosten daarvan door van Deventer is weergegeven (drie rode pijlen geven het noord-zuid tracé van de verkavelingsloten aan) (De Bont 2009, 528).

3.3.1 Thema 1: Stedelijke ontwikkeling en bewoning

Fase I: ca. 1100 – 1380, ontwikkeling van het veenlandschap

Tot in de late 14de eeuw was het plangebied onderdeel van het natuurlijke veenweidelandschap rond de stad, met langgerekte boerenerven die door middel van sloten van elkaar waren gescheiden. Dit landschap was tot stand gekomen tijdens de ontginning van Amstelland – het uitgestrekte veengebied aan weerszijden van de Amstel. Vermoedelijk begon deze ontwikkeling in de late 11de eeuw in de polder De Ronde Hoep, ten zuiden van Ouderkerk aan de Amstel. Vanaf daar verplaatsten de ontginningsactiviteiten zich langs de rivier naar het noorden.⁵

Voor de veentontginning werden haaks op de Amstel, tegen de veenkussens op, sloten gegraven. Dit zorgde ervoor dat het landschap werd ontwaterd en land beschikbaar kwam dat geschikt was voor akkerbouw. De ontwatering van de bodem zette echter ook een oxidatie van het veen in gang, wat het deed inklinken. Daardoor kwamen de landerijen jaar na jaar lager te liggen en werden deze natter, waarmee het land minder geschikt werd voor akkerbouw. Als reactie daarop werden telkens nieuwe stroken veen in cultuur gebracht, en zo ontstond een systematisch verkaveld landschap met langgerekte percelen.⁶ Vergeleken met de verkaveling in het overig deel van het Amstelland, vertoonden de ontginningsloten in plangebied Nieuwmarkt volgens De Bont een meer noord-zuidelijke richting. Hij verklaart dit aan de hand van het gebogen verloop van de Amstel, die zich hier een weg zou hebben gebaad langs een hoge veenrug (de 'secundaire waterscheiding'; afb. 2).⁷

De inklinking van het veen leidde niet alleen tot opschuivende ontginningen, maar ook tot toenemend wateroverlast. Zo verliep de afwatering van de laaggelegen sloten op het IJ steeds moeizamer en nam het overstromingsgevaar toe. Vooral tijdens de late 12de eeuw leidden grote overstromingen met zout zeewater tot een voortgaande erosie van het veen. Volgens sommige historici was de grote stormvloed van 1170 zelfs onder meer verantwoordelijk voor het wegslaan van het ontgonnen veenlandschap in het noordelijk deel van het plangebied. Hiermee zou een grote inham van het IJ zijn ontstaan: de Oude Waal.⁸

Het wateroverlast spoorde de graven van Holland aan om maatregelen te nemen ter bescherming van hun bezittingen in Amstelland. In de loop van de 13de eeuw werd dan ook een netwerk van dijken, sluizen en dammen langs de kust van het IJ aangelegd. Waar deze oudste grootschalige bedijking precies heeft gelegen is niet zeker. Wel zou een doorbraak van deze dijk in de omgeving van het plangebied tussen 1377 en 1383 een andere verklaring zijn voor het ontstaan van de eerder genoemde Oude Waal.⁹ Alleen het tracé van de omstreeks 1380 voltooide binnendijk, de Sint Anthonisdijk, is behouden gebleven in de vorm van de Sint Antoniesbreestraat.¹⁰ De voltooiing van deze dijk kan gezien worden als het sluitstuk van de landschappelijke ontwikkeling van het plangebied.¹¹

---

⁵ Stol 1993, 29; Borger 1987, 16-17.

⁶ Stol 1993, 29; Borger 1987, 16-17.

⁷ De Bont 2009, 528.

⁸ Borger 1987, 17; Speet 2004, 97.

⁹ Vliet 2008, 23.

¹⁰ De Bont 2004, 60; Idem 2009, 527.

¹¹ Speet 2004, 48, 90.

Fase II: ca. 1380 – 1575, de Lastage en bebouwing buiten de stadsmuren

Het beginpunt van de stedelijke ontwikkeling van het plangebied lag waarschijnlijk in de late 14de eeuw. Dit blijkt onder meer uit de vergroting van de stadsvrijheid in 1387, waarmee het gebied voor het eerst geheel binnen de jurisdictie van de stad kwam te liggen en bebouwing ervan officieel werd toegestaan.¹² Nog een indicatie is de inrichting van de Oude Waal tot winterhaven rond 1400 (zie 3.3.3).¹³ In het aan dit water gelegen Eindelingenland en Schapenweide, later 'Lastage' genaamd, vestigden zich vanaf deze jaren steeds meer ambachtslieden met hun gezinnen. De oudste vermelding van zo'n verhuizing dateert van 1404 (zie 3.3.2).¹⁴

Het is aannemelijk dat de Sint Anthonisdijk na haar voltooiing rond 1380 eveneens in trek kwam als vestigingsgebied. De dijk bood namelijk niet alleen bescherming tegen het water, maar functioneerde ook als de belangrijkste doorgaande weg van Amsterdam richting het oosten. Bovendien is een dergelijk nederzettingsspatroon, waarbij de over het land verspreide boerderijen in de 14de eeuw werden verlaten om langs de dijken weer op te duiken, ook vastgesteld in Waterland, aan de overzijde van het IJ. Op onder andere de kaart van Van Deventer (afb. 2) is te zien dat de bebouwing zich in de 16de eeuw aan de zuidzijde van de dijk bevond.

De aanhoudende groei van de Amsterdamse bevolking in de 15de eeuw zorgde ervoor dat de bebouwing van de Lastage en het gebied ten zuiden van de St. Anthonisdijk zich uitbreidde.¹⁵ Vanaf het begin van de 16de eeuw raakte dit bouwproces in een stroomversnelling. Terwijl de Lastage omstreeks 1480 nog buiten de nieuwe omwalling werd gelaten die toen werd opgetrokken, achtte het stadsbestuur het gebied 30 jaar later belangrijk genoeg om fysiek binnen de stadsgrenzen te trekken. In dit kader werd een brede gracht gegraven tussen Amstel en IJ (3.3.4). De Oude Schans, zoals deze later kwam te heten, markeert nog altijd de oostelijke begrenzing van het plangebied. In diezelfde periode werd als snelle verbinding met de oude stadsgracht de Recht Boomsloot gegraven, terwijl toen een al bestaande ontginningsloot de naam Krom Boomsloot kreeg.¹⁶

In 1530 brak op de Lastage een felle brand uit die de hele wijk in de as legde en ook de stad zelf in gevaar bracht. Om brandgevaar verder te voorkomen werd verordonneerd dat de huizen en andere bouwwerken op de Lastage voortaan van steen werden gebouwd en voorzien van een hard dak. Waar het accent tot dan toe lag op tijdelijke, makkelijk te ontruimen bebouwing, kregen de panden in de Lastage halverwege de 16de eeuw een permanent karakter.¹⁷

Uit deze periode dateert ook het oudste beeld van de bebouwing dat is overgeleverd met de kaarten van Cornelis Anthonisz uit 1538 en 1544 (afb. 3 en 4). Deze tonen een gemengde invulling van het gebied, waar grote productiecomplexen worden afgewisseld met open terreinen en kleinschalige bebouwing. In dit laatste geval ging het vermoedelijk om panden waarin zowel gewoond en gewerkt werd of die in nauwe relatie stonden tot de omliggende productieactiviteiten; van een strikt onderscheid tussen woon- en werkverblijf was destijds nog geen sprake.

---

¹² Vliet 2008, 25.

¹³ Misset 2009, 19, 320.

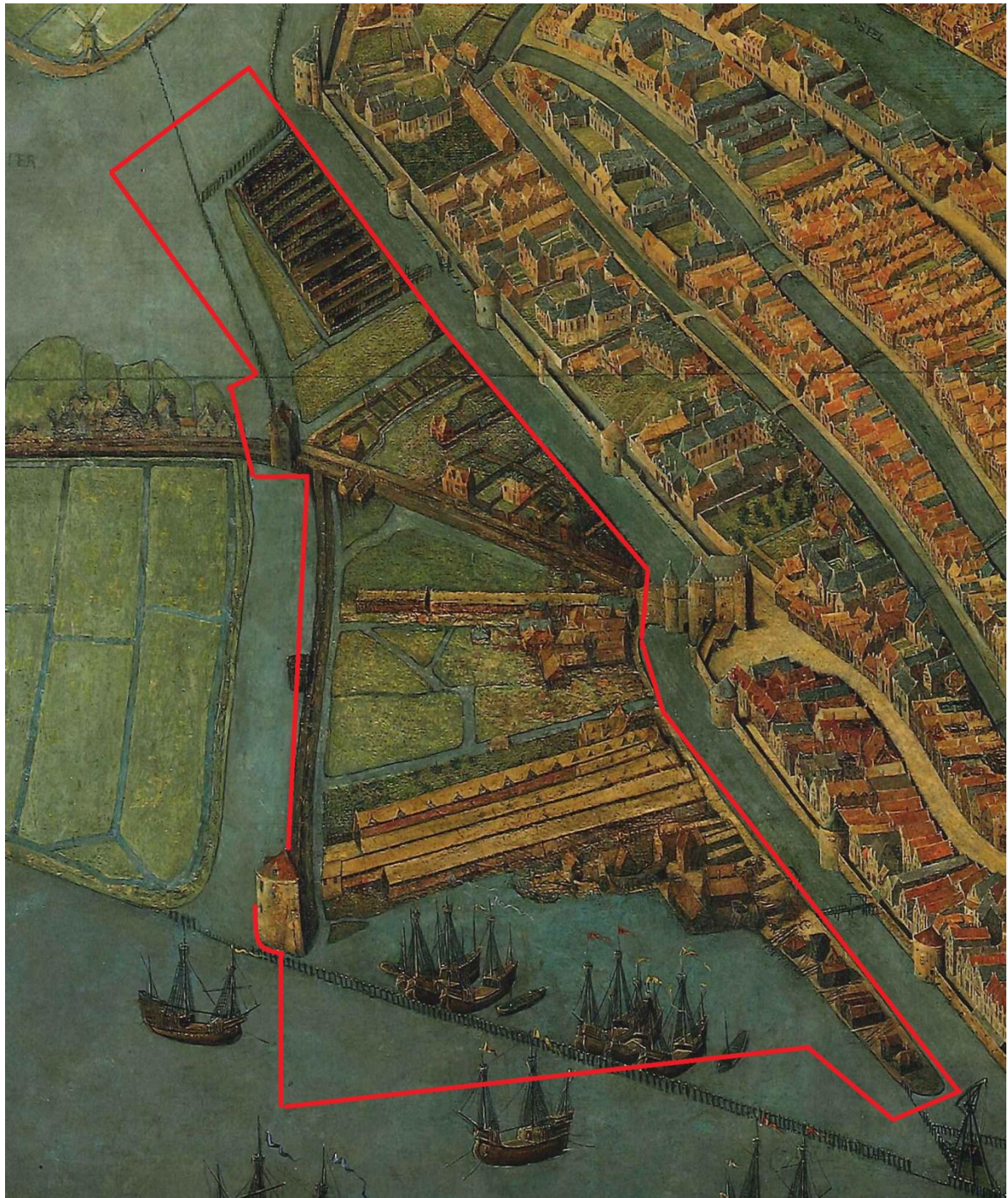
¹⁴ Vliet 2008, 25.

¹⁵ Gawronski 2012, 42-43, 52-53. Speet 2004, 97-98.

¹⁶ Speet 2004, 98.

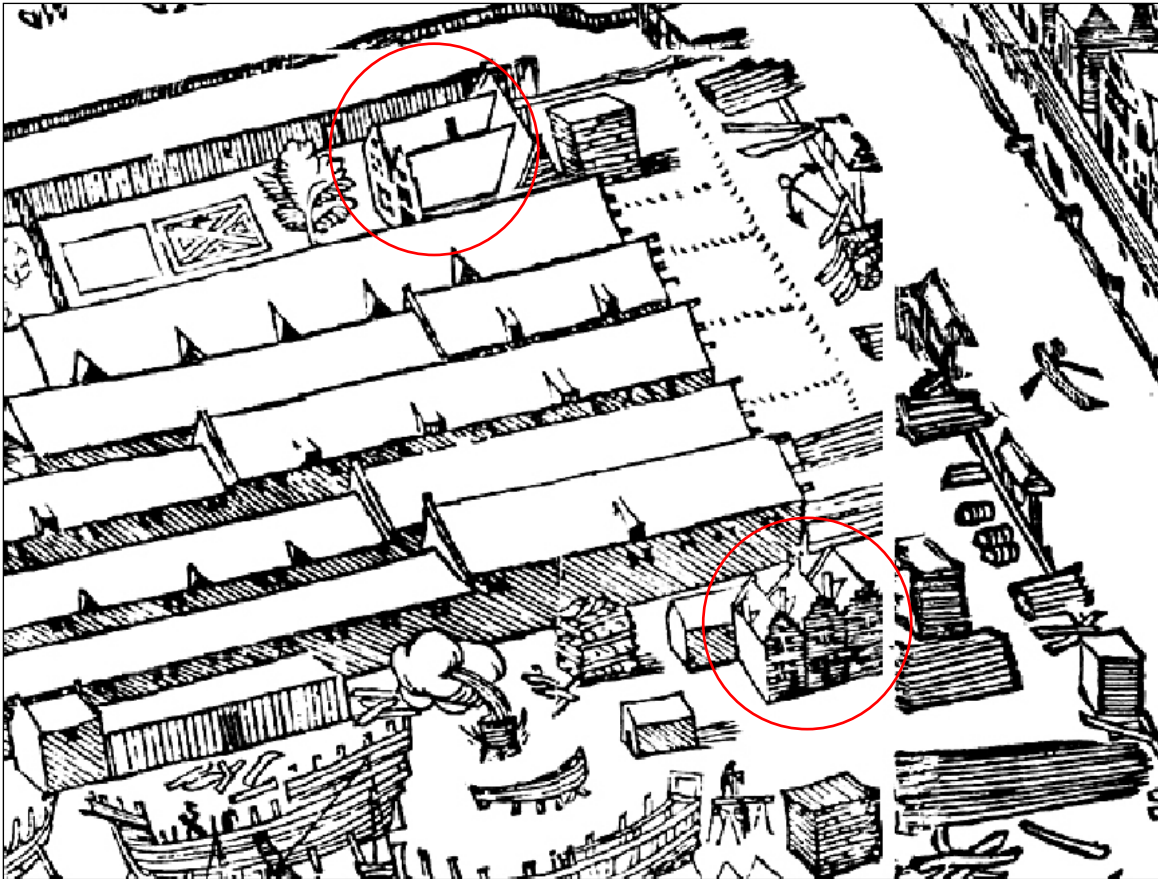
¹⁷ Vliet 2008, 26.

3 De globale locatie van het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van Cornelis Anthonisz 1538. Het noorden is beneden.

4 Kleinschalige bebouwing (rood omcirkeld) ten midden van omvangrijke werkplaatsen. Detail uit de kaart van Cornelis Anthonisz van 1533. Het noorden is beneden.

Fase III: ca. 1575-1650, binnenstedelijke bebouwing

In het laatste kwart van de 16de eeuw was Amsterdam dringend toe aan uitbreiding en stedelijke vernieuwing. De roep om de Lastage binnen de omwalling van de stad te brengen en aandacht te besteden aan de slechte afwatering van het gebied was keer op keer door het stadsbestuur afgewezen. Intussen was het inwonertal binnen de oude stadsmuren sinds 1500 verdriedubbeld.¹⁸ De Alteratie in 1578, waarbij Amsterdam de zijde van de Opstand en de Reformatie koos, gaf het startsein tot de nodige veranderingen. Het nieuwe Protestantse stadsbestuur gaf eindelijk gehoor aan de gebruikers van de Lastage door het gebied in de jaren 1585-1586 de verdedigingswal om het gehele plangebied te herzien (zie 3.3.3).¹⁹

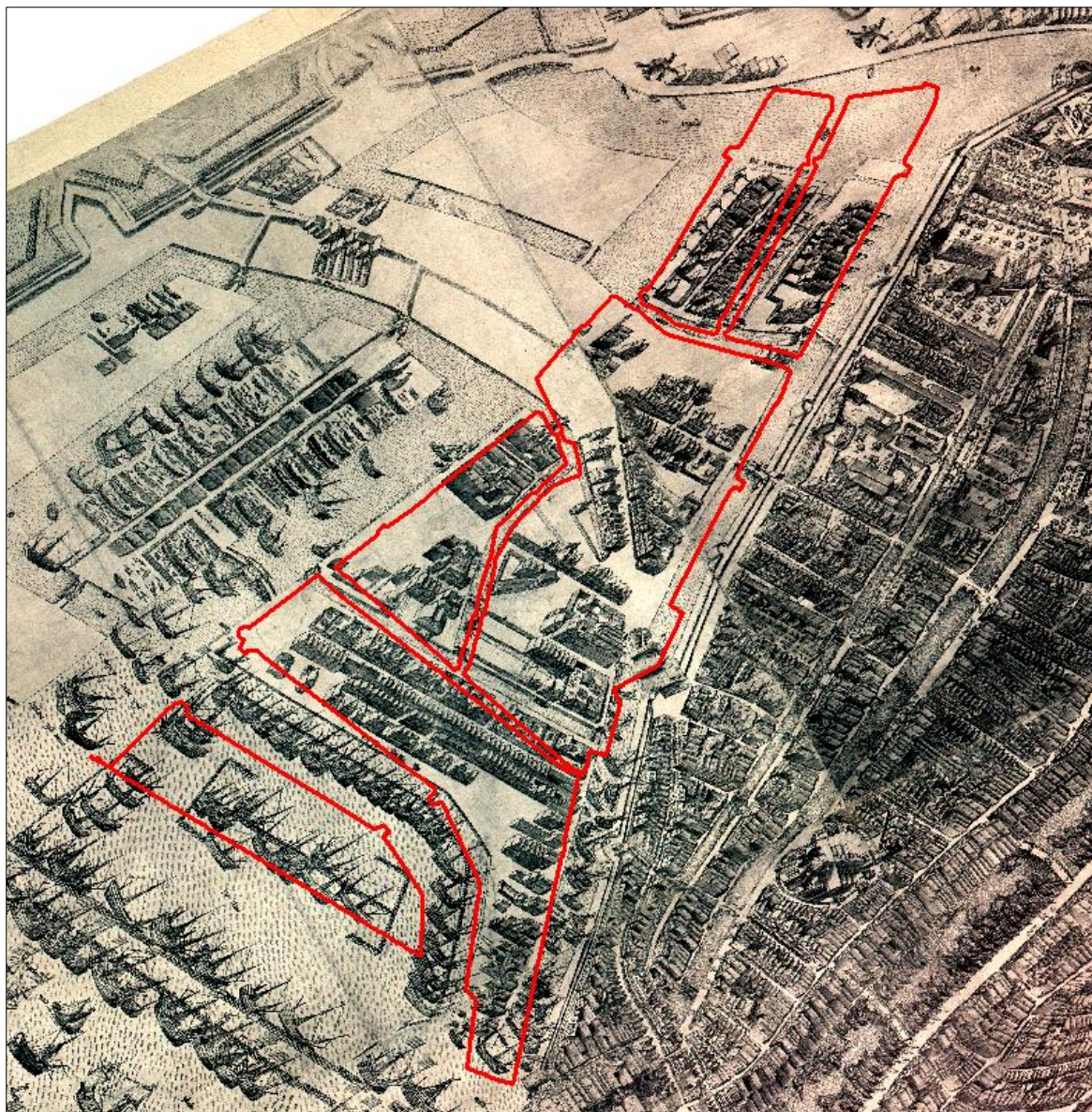
Deze Eerste Uitleg, zoals de stadsuitbreiding wordt genoemd, bleek echter al snel te beperkt in omvang. De Alteratie bracht namelijk ook een enorme bevolkingstoename met zich mee, mede door de toestroom van vluchtelingen uit de zuidelijke Nederlanden. Vooral de behoefte aan ruimte voor de haven en scheepsbouw groeide enorm, terwijl de Lastage meer en meer in trek kwam als vestigingsgebied. Al in de jaren 1592-1596 volgde daarom een Tweede Uitleg, die vrijwel geheel in het teken stond van uitbreiding van de haven richting het oosten. Toen werden ten oosten van de Oude Schans de drie haveneilanden Marken, Uilenburg en Rapenburg aangelegd. Vanwege de nieuwe havenfaciliteiten kon het plangebied zich ontwikkelen tot een dichtbebouwde woon-/werkbuurt.²⁰ De kaart van Pieter Bast geeft aan dat grote delen van het plangebied al tegen het einde van de 16de eeuw waren bebouwd (afb. 5).

¹⁸ Gawronski 2012, 48-51, 53. Speet 2004, 98,

¹⁹ Bakker 2004, 18. Gawronski 2012, 56-58.

²⁰ Bakker 2004, 23. Gawronski 2012, 61.

5 Het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van Pieter Bast (1597). Het noorden is beneden.

Kenmerkend voor de Eerste en Tweede uitleg is de rationele en efficiënte aanpak die het stadsbestuur hanteerde bij de inrichting van het gebied. Waar voorheen de stad organisch was gegroeid binnen de bestaande ontginningspercelen, werd hier gekozen om grond te onteigenen ten behoeve van een rechte verkaveling.²¹ Daarbij bleven de belangrijkste infrastructuur – de Sint Anthonisdijk en de grachten – wel behouden, waardoor deze nog herkenbaar zijn in het huidige stratenpatroon.

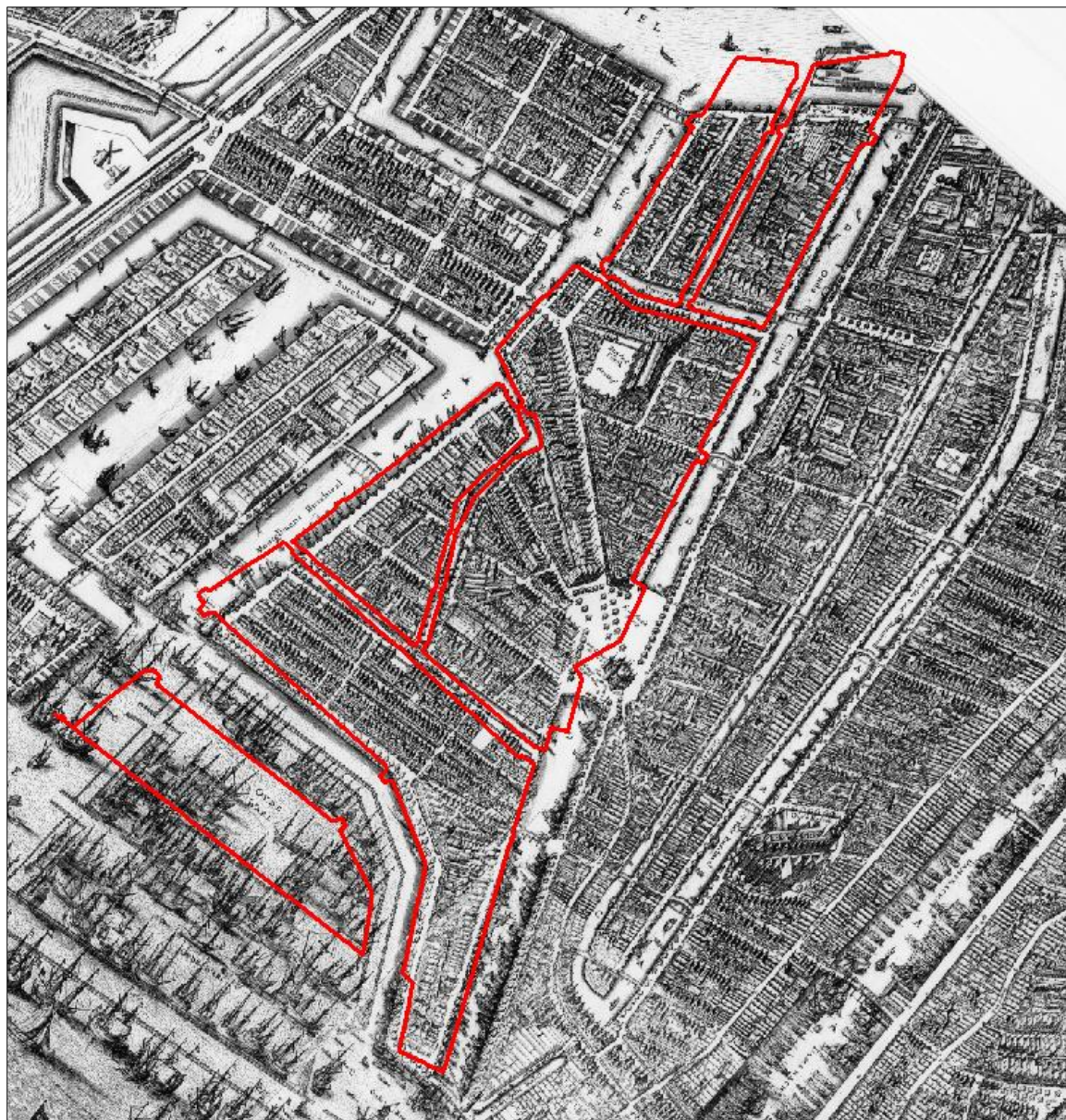
De planmatige aanpak uitte zich ook in een strikte scheiding van stedelijke functies. Terwijl het grootste deel van het plangebied werd bestemd als gemengd woon-werk/gebied, richtte men bijvoorbeeld de eilanden aan weerszijden van de Groenburgwal in eerste instantie speciaal in voor textielververs (zie 3.3.2).²² Ook kreeg de nieuwe buurt een eigen marktplaats, de *Nieuwmarkt*. Hiertoe werd het water bij de Sint Anthonispoort gedempt, terwijl de oude stadspoort dienst ging doen als waaggebouw.²³

²¹ Bakker 2004, 30-31. Gawronski 2012, 63.

²² Kruizinga 2002, 909.

²³ Bakker 2004, 24. Gawronski 2012, 67.

6 Het plangebied (rood omlijnd) op de kaart van Van Berckenrode (1625) . Het noorden is beneden.

Op de kaart van Van Berckenrode (1625) is te zien dat de ruimte voor bebouwing al in het eerste kwart van de 17de eeuw vrijwel volledig was benut (afb. 6). De verstedelijking van het plangebied was echter pas zo'n 25 jaar later voltooid. In de jaren 1644-1646 werd namelijk nog een geheel nieuw eiland, bestemd voor de bouw van koopmanshuizen, aangeplempt in de Oude Waal, het tegenwoordige Waalseiland.²⁴

Fase IV: ca. 1650-heden, consolidatie als stadswijk

Door de grootschalige uitleg van Amsterdam gedurende de 17de eeuw en de daarop volgende stagnatie van de economie bleef de stedelijke structuur van het plangebied na de aanleg van het Waalseiland vrijwel ongewijzigd. Weliswaar werden veel panden geleidelijk vervangen door nieuwbouw, maar de verkaveling, het stratenpatroon en de overige infrastructuur bleef behouden. Pas vanaf de tweede helft van de 19de eeuw bracht een stevig herstel van de economie enige veranderingen teweeg. Zo werden ter verbetering van de hygiëne in het plangebied de

²⁴ Bakker 2004, 39. Gawronski 2012, 73.

Rotterdamersloot, Kleersloot het Zakslootje en een vierde sloot in het bouwblok tussen Rechtboomsloot en Korte Koningsstraat gedempt. Ook werden grote aantallen verkrotte panden onbewoonbaar verklaard en gesloopt ten behoeve van grootschaliger nieuwbouw.

Na de Tweede Wereldoorlog gaven de slechte staat waarin de Nieuwmarktbuurt verkeerde en het idee van 'cityvorming' aanleiding tot een ingrijpend wederopbouwplan, waarbij de bebouwing tussen Recht Boomsloot en de Sint Antoniebreestraat geheel werd herzien. Alleen het plan om een metrolijn aan te leggen tussen het Centraal Station en het nieuwe Amsterdam Zuidoost vond uiteindelijk uitvoering. Het ondergrondse deel hiervan werd dwars door het plangebied aangelegd, gepaard gaande met doorbraken van de bebouwing op meerdere punten (afb. 7). In 1980 werd deze laatste grote ingreep in de stedelijke structuur van het plangebied voltooid.²⁵

7 Het afzinken van caissons in de doorgebroken Nieuwmarktbuurt ten behoeve van de Oostlijn, 4 november 1975 (SAA)

3.3.2 Thema 2: Bedrijvigheid

Tussen de late 14de en late 16de eeuw waren er in het plangebied tal van werkplaatsen gevestigd voor productieactiviteiten die brandgevaarlijk waren en/of veel ruimtebeslag vereisten. Dit is duidelijk te zien op de kaarten van Anthonisz (1538-1544).²⁶ Zo bevonden zich direct grenzend aan het havengebied een aantal langwerpige gebouwen (afb. 8). Vermoedelijk waren dit houtloodsen en/of overdekte lijnbanen waar lange stroken hennep werden gesponnen voor de productie van touw. De oudste vermelding van zo'n lijnbaan in de Lastage dateert van 1404, toen touwmaker Ysbrant Pietersz toestemming kreeg van het stadsbestuur om zich met zijn gezin en bedrijf in het gebied te vestigen.²⁷

Op de twee eilanden aan de huidige Raamgracht bevonden zich volgens dezelfde kaart *die Raemen*, waar in de open lucht geverfde stoffen op houten ramen werden gedroogd (afb. 10).

²⁵ Kruizinga 2002, 692-693.

²⁶ Speet 2004, 97; Misset 2009, 19, 320.

²⁷ Vliet 2008, 25.

Deze functie bleef hier lange tijd bestaan. Ten tijde van de Tweede uitleg (1592-1596) werden de eilanden nog uitgebreid en werden de nieuwe percelen exclusief uitgegeven aan textielververs. In 1626 verrees op de hoek van de Groenburgwal en de Staalstraat, ten midden van de ververijen, het Staalhof – een monumentaal gebouwencomplex waar textiel werd gekeurd en gemerkt. Pas tegen het einde van de 17de eeuw verdween deze bedrijfstak uit de Nieuwmarktbuurt.²⁸

De bedrijfsmatige activiteiten in het centrale deel van het plangebied valt moeilijker te duiden. Net als in de rest van het plangebied werden hier door Anthonisz ramen en een enkele loods of lijnbaan ingetekend, maar ook pakhuizen en kleinschaliger bebouwing zijn er te vinden (afb. 9). Meestal is een duidelijke functie niet af te lezen. Bekend is dat zich omstreeks 1550 naast ramen en ververijen ook een onbekend aantal kalkovens, teertuinen en bijbehorende pakhuizen buiten de stad bevond. Dit is een aanwijzing voor het soort bedrijfsactiviteiten die van oudsher in het plangebied plaatsvonden.²⁹

Zodra de Lastage tegen het einde van de 16de eeuw binnen de fysieke grenzen van de stad was komen te liggen en bebouwd was geraakt verhuisde de grootschalige en vooral op scheepsbouw gerichte bedrijvigheid van de Lastage naar de nieuwe oostelijke periferie van de stad waar de drie haveneilanden Marken, Uilenburg en Rapenburg waren aangelegd. De Lastage ontwikkelde zich nu tot een dichtbebouwde woonbuurt waar slechts nog plaats was voor kleinschalige ambachten.³⁰

3.3.3 Thema 3: Havenactiviteiten

Zoals in 3.3.1 al naar voren kwam, heeft de stedelijke ontwikkeling van het plangebied lange tijd in nauw verband gestaan met de ontwikkeling van de Amsterdamse haven. Aanvankelijk concentreerde de scheepvaart zich rond het Damrak, de monding van de Amstel ten noorden van de Dam. De eerste scheepswerven met lijnbanen lagen in de 14de eeuw aan het IJ voor de Olofspoort, op de oostoever van de Amstelmonding. Rond 1400 verplaatste de scheepsbouwproductie zich verder naar het oosten en ontstond het havengebied, de Lastage, bij de Oude Waal. Door dit water met een palenrij af te sluiten van het open IJ, werd de oever beschermd tegen golfslag en ontstond een rustig binnenwater dat als ligplaats diende voor schepen tijdens de wintermaanden. Aan de oever werden kades aangelegd waar grote zeeschepen als koggen konden aanmeren en goederen konden worden geladen en gelost.³¹

In de twee eeuwen die volgden, ontwikkelde de Lastage tot het voornaamste scheepsproductiegebied van de stad. Het hoogtepunt in deze ontwikkeling is vastgelegd in onder meer de kaarten van Cornelisz Anthonisz uit het midden van de 16de eeuw. Langs de oever van de Oude Waal zijn scheepswerven waar schepen op stapel staan en hier was de scheepsbouw- en reparatie geconcentreerd. De kaart toont ook een rokende ketel – een indicatie dat hier teer en pek werd gestookt waarmee scheepshout werd geïmpregneerd en dat werd gebruikt bij het breeuwen van de scheepsrompen.

Vanaf het einde van de 16de eeuw verhuisden de werven en aanlegplaatsen naar de nieuwe haveneilanden (Uilenburg, Marken en Rapenburg) van de Tweede Uitleg van 1592-1596. De Oude Waal werd nog wel enkele decennia als overslagplaats gebruikt, al werd deze door verzanding al gauw te ondiep voor grote schepen. Met de aanplemping van het Waalseiland in de jaren 1644-1646 kwam definitief een eind aan de havenfunctie van het plangebied.³²

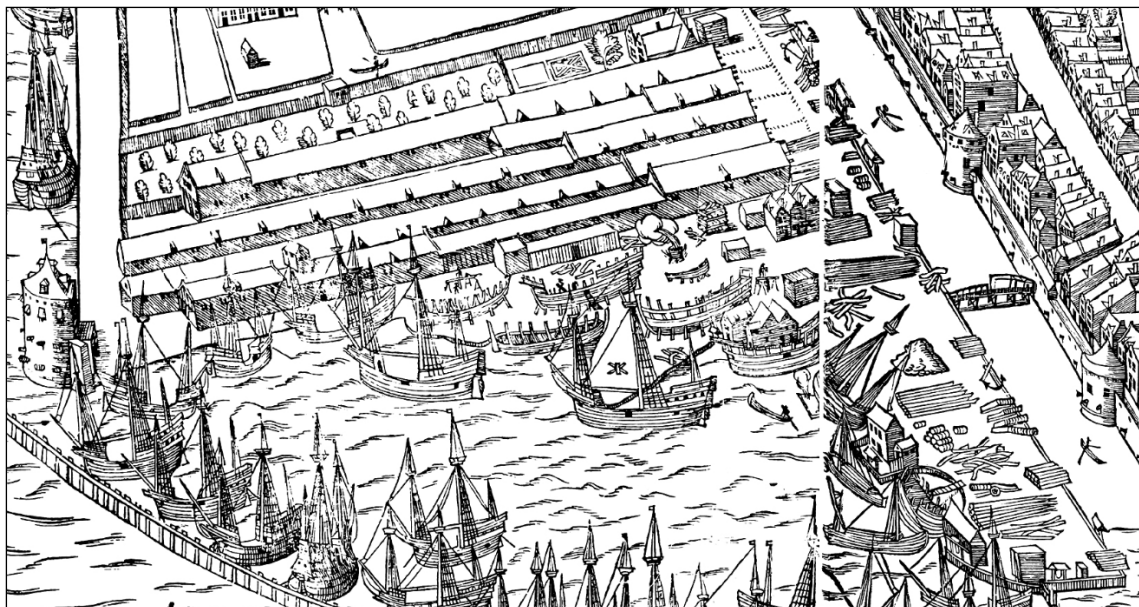
²⁸ Kruizinga 2002, 1040; Bakker 2004, 28-29.

²⁹ Speet 2004, 97.

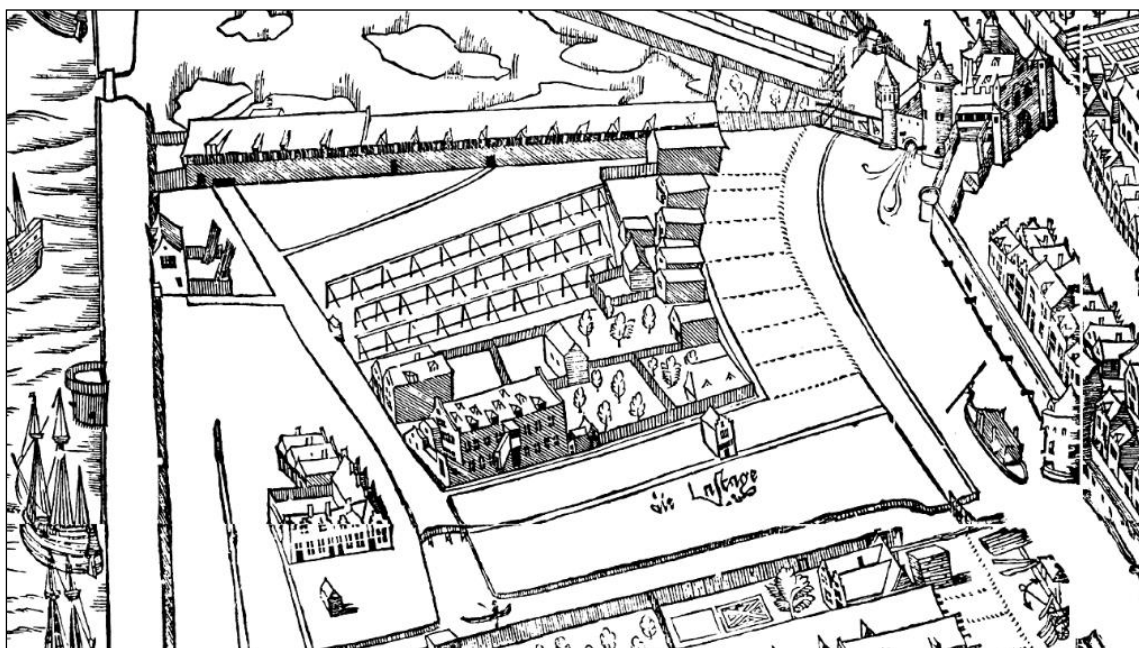
³⁰ Bakker 2004, 30, 39.

³¹ Gawronski 2012, 37, 42-44, 50-51; Speet 2004, 97; Misset 2009, 19, 320.

³² Bakker 2004, 30, 39.

8 Bedrijvigheid in de haven aan de Oude Waal. Detail van de kaart van Cornelis Anthonisz van 1533. Het noorden is beneden.

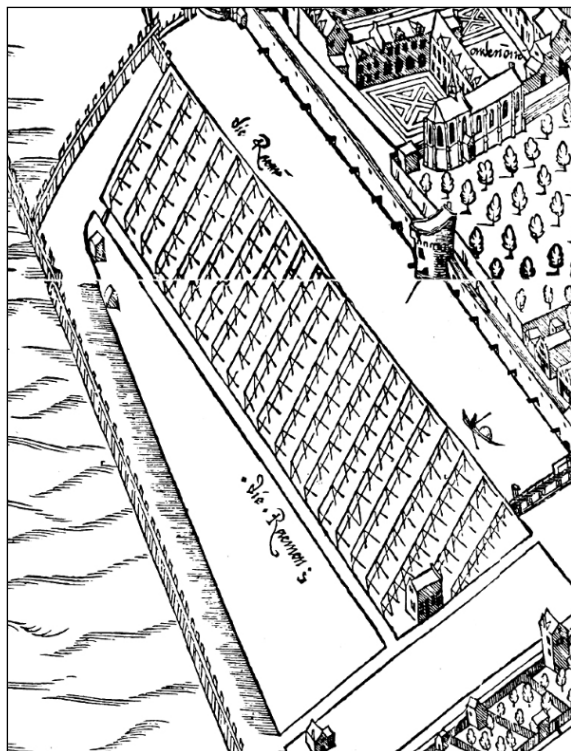

10 Gemengde productie in het centrale deel van het plangebied. Detail van de kaart van Cornelis Anthonisz van 1533. Het noorden is beneden.

3.3.4 Thema 4: Verdediging

Bij de eerste ommuring van Amsterdam in de jaren '80 van de 15de eeuw werd de Lastage nog overgeslagen. De belegeringen door de Hertog van Gelre in 1508 en 1512 maakten echter duidelijk hoe kwetsbaar het gebied was, en het stadsbestuur besloot dat er toch iets moest gebeuren. In 1516 werd de Lastage dan ook afgeschermd met een 60 meter brede gracht (de huidige Zwanenburgwal en Oude Schans) te graven en een wal met een borstwering van Noorse balken op te werpen.³³ Deze was op enkele plaatsen voorzien van verdedigingswerken (afb. 4).

³³ Gawronski, 2012, 52-53; Vliet 2008, 26.

9 Ramen bij de tegenwoordige Groenburgwal. Detail van de kaart van Cornelis Anthonisz van 1533. Het noorden is beneden.

Zo was op de hoek van de Waal in 1512 de Montelbaanstoren gebouwd en stond ongeveer ter plaatse van de huidige Korte Keizersstraat een klein bastion. Bij de Sint Anthonisdijk moesten twee blokhuzen de gracht bewaken.³⁴ Deze provisorische oplossing werd door de gebruikers van de Lastage niet voldoende geacht en decennia lang drong men bij het stadsbestuur aan op de aanleg van een volwaardige omwalling. Pas met de oorlogsdreiging in het laatste kwart van de 16de eeuw werd hier door het stadsbestuur aan gehoor gegeven. In eerste instantie werkte men in de jaren 1579-1586 aan een verbetering van de bestaande verdedigingslinie langs de Oude Schans. Omdat al in 1592-1596 een ruimere fortificatie van de stad volgde, overigens buiten de grenzen van het plangebied, heeft de vernieuwde fortificatie aan de Oude Schans maar kort bestaan.³⁵

Op de enige afbeelding die van deze omwalling bekend is, is te zien dat het bolwerk Zwanenburg ongeveer ter plaatse van het oostelijk deel van de huidige Staalstraat lag (afb. 11). Het schuine verloop van de Verversstraat is mogelijk als zodanig tot stand gekomen doordat de percelen al vóór de sloop van de wal waren uitgegeven. Over het overige verloop van de omwalling is nauwelijks informatie voorhanden. Aangezien geen aanwijzingen bestaan voor de aanleg van een moderne verdedigingswal met bolwerken, vermoedde De Fremery dat het slechts bij een versteviging van de bestaande verdedigingswerken is gebleven.³⁶ Dit is ook een verklaring voor het voortbestaan van de Montelbaanstoren, die in de 17de eeuw uiteindelijk hergebruik vond als klokkentoren.³⁷

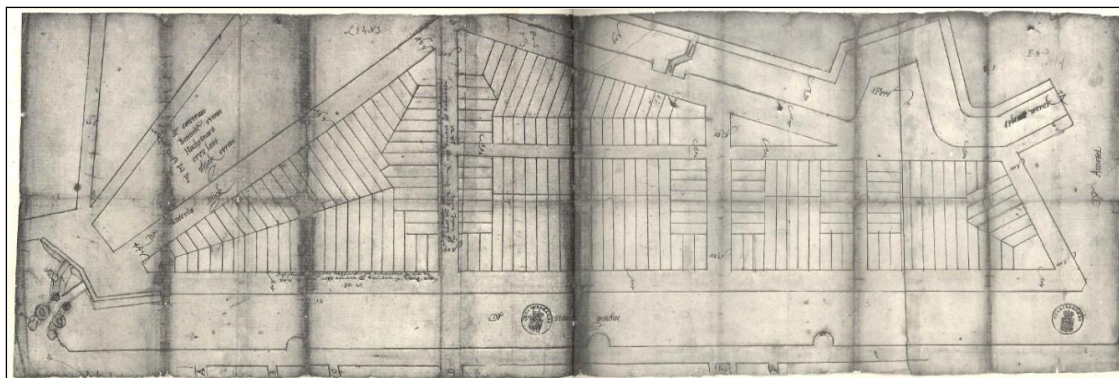
³⁴ Bakker 2004, 53, 55; Gawronski 2012, 52-53; Speet 2004, 98.

³⁵ Bakker 2004, 18-23; Hofman 1978, 12-13; Speet 2004, 98.

³⁶ Bakker 2004, 23; De Fremery 1925, 89; Hofman 1978, 12-13.

³⁷ Bakker 2004, 53, 55

11 Kaart bij de stukken over het geschil tussen de stad en de geërfden buiten Sint Anthonispoort binnendijks, ca. 1589. Linksonder is de Waag; rechtsboven het bolwerk Zwanenburg (SAA).

3.3.5 Thema 5: Religie

Hoewel het aannemelijk is dat binnen het plangebied al in een vroege fase bouwwerken voor religieuze doeleinden stonden, dateren de oudste formele kerkgebouwen pas van na de Eerste en Tweede Uitleg. De eerste hiervan, en tevens de eerste post-middeleeuwse kerk van Amsterdam, was de Zuiderkerk. Dit bouwwerk werd tussen 1603 en 1614 opgetrokken naar ontwerp van stadssteenhouwer Hendrick de Keyser, waarbij men opvallend genoeg koos voor de locatie van een besloten hof binnen een groot bouwblok.³⁸ Het aan deze nieuwe kerk grenzende Zuiderkerkhof geldt als de laatste binnen de stad gelegen begraafplaats (afb. 12). Al tijdens de 17de eeuw werd het namelijk gebruikt om deze buiten de stad aan te leggen. Wel vonden nog tot 1866 begravingen plaats in de zerkenvloer van het kerkgebouw.³⁹

De Zuiderkerk was niet de enige religieuze instelling binnen het plangebied. Tussen 1600 en 1850 waren namelijk naar schatting 5 á 10 panden in gebruik als katholieke schuilkerken. Daarnaast vestigden er zich vanaf de 17de eeuw verschillende buitenlandse kerkgenootschappen, waaronder de Armeens-Orthodoxe gemeenschap aan de Kromboomsloot (1714),⁴⁰ en de Engels-Episcopalen in het voormalige Staalhof (1771; zie 3.3.2).

12 Een begrafenis op het Zuiderkerkhof. Tekening door Cornelis Ploos van Amstel, 1756 (SAA).

³⁸ Bakker 2004, 60

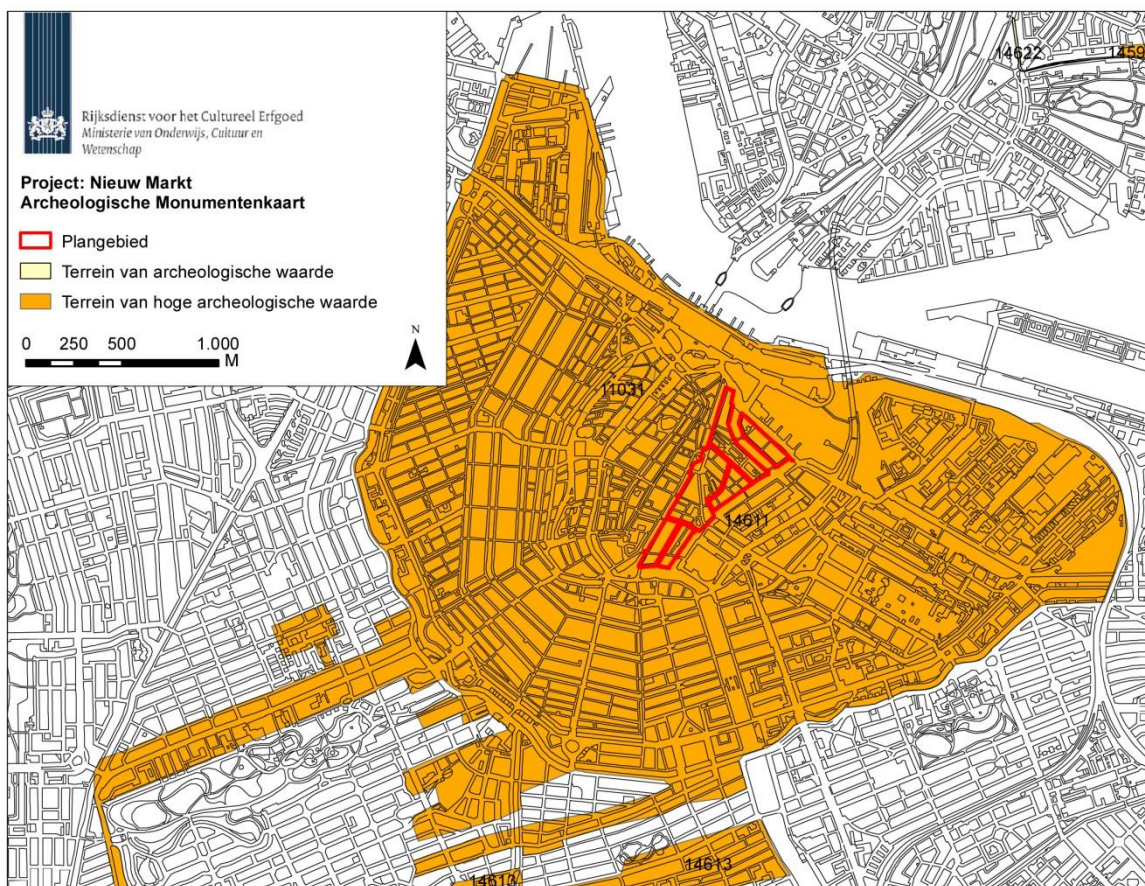
³⁹ Spaans 2004, 392-393

⁴⁰ Spaans 2004, 425

3.4 Archeologische inventarisatie van het plangebied

3.4.1 Archeologische Monumentenkaart en Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie

Het plangebied Nieuwmarkt valt binnen de historische binnenstad van Amsterdam. Hiervoor geldt een hoge archeologische waardering zoals vastgelegd op de Archeologische Monumenten Kaart (AMK: terrein 14.611) en de provinciale Cultuur Historische Waardenkaart (CHW: MLA 245A) (afb. 13). Binnen het plangebied zijn geen specifieke locaties als wettelijk beschermd archeologisch monument aangewezen. De verwachtingen op deze kaarten zijn algemeen van aard en dienen in het geval van bouwplanvorming nader te worden uitgewerkt. Een inhoudelijke en ruimtelijke specificatie van de archeologische verwachtingen volgt in het volgende hoofdstuk en is gebaseerd op de historisch-topografische en archeologische inventarisatie.

13 Het plangebied Nieuwmarkt (rood omlijnd) op de Archeologische Monumentenkaart (AMK, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, juli 2010). Dit kaartbeeld is ook opgenomen in de Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie van de Provincie Noord-Holland.

3.4.2 Vindplaatsen

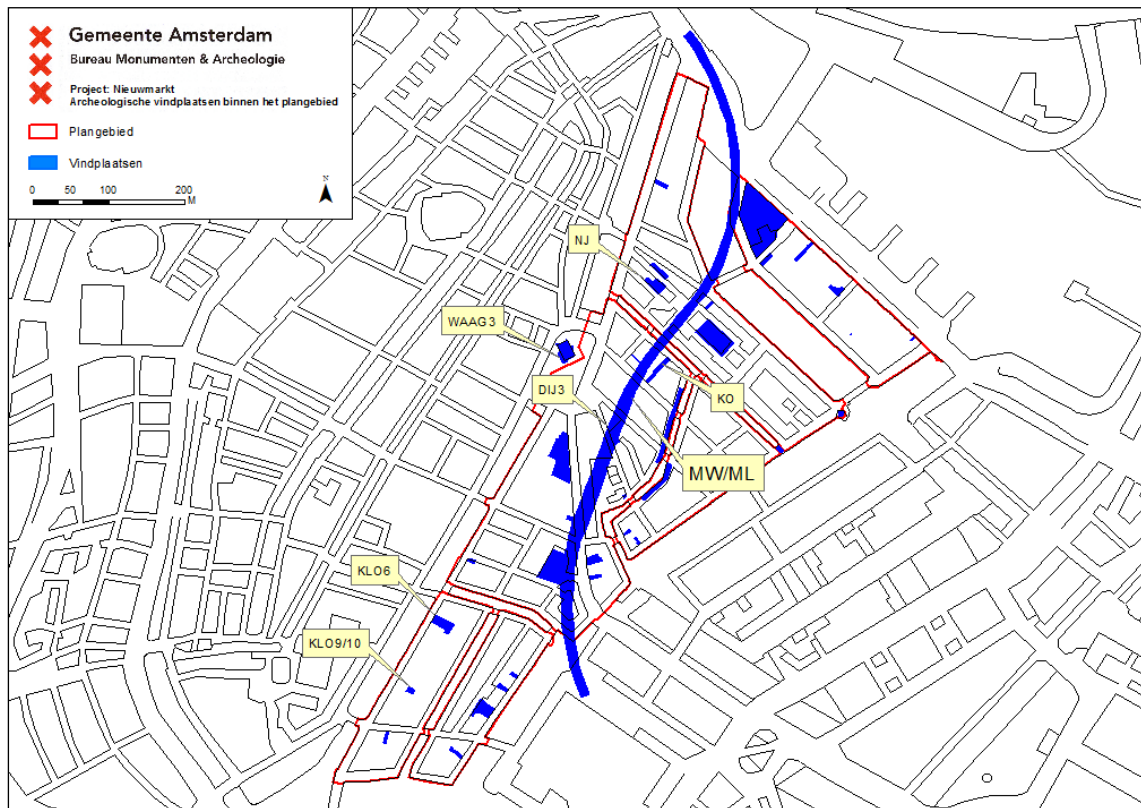
Sinds de late 14de eeuw maakt het plangebied deel uit van het stedelijk areaal van Amsterdam. Aanvankelijk had het gebied een open structuur en waren er vooral werkplaatsen en bedrijfsterreinen ingericht, maar na de Eerste Uitleg (1585-1586) en vooral vanaf 1650 kreeg het plangebied gaandeweg meer een woon functie en de daarbij behorende dichtbebouwde stedelijke structuur, zoals vandaag de dag het geval is. Over deze gebruiksgeschiedenis is relatief weinig archeologische documentatie voorhanden. Er zijn weliswaar 66 geregistreerde vindplaatsen in het

plangebied (Appendix II) bekend, maar daarvan bestaat het overgrote deel uit locaties waar geen bodemonderzoek heeft plaatsgevonden en die betrekking hebben op losse vondsten of voorwerpen die de afdeling archeologie van de gemeente in de jaren '70 en '80 via particulieren heeft verworven. Hoewel de oorspronkelijke archeologische context van deze voorwerpen niet was gedocumenteerd, geven de vondsten een goed beeld van het archeologisch potentieel van de Nieuwmarktbuurt.

Verder zijn er aantal vindplaatsen, zoals de Nieuwe Jonkerstraat, de Dijkstraat en de Kloveniersburgwal, waar wel archeologisch veldonderzoek heeft plaatsgevonden, en die behalve vondsten ook bodemgegevens hebben opgeleverd over de ontwikkeling en inrichting van dit deel van de stad door de tijd heen. Een belangrijk project in dit opzicht was het archeologisch onderzoek van de bodem onder de caissons die werden afgezonken ten behoeve van de Oostlijn in de jaren '70. Dit leverde bijna 10.000 vondsten op van verschillende locaties binnen het plangebied. Vanwege de hyperbare werkomstandigheden en ook gezien het feit dat het een noodonderzoek was dat niet van te voren in het bouwproject was ingepland, konden niet de geëigende archeologische veldwerktechnieken worden toegepast en een uitgebreide stratigrafische documentatie van de vondstcontexten onder de caissons worden uitgevoerd. Desondanks resulteerde het project in een gedetailleerd beeld van de verschillende categorieën archeologische resten die in de ondergrond van het plangebied kunnen worden verwacht.

Bij de onderstaande inventarisatie van archeologische gegevens is uitgegaan van dezelfde thema's die leidend waren voor de historisch-topografische analyse. De bedoeling daarvan is om een duidelijke relatie leggen tussen het ontwikkelingsbeeld van het plangebied en de te verwachten materiële neerslag daarvan. In eerste instantie is uitgegaan van archeologische gegevens in directe relatie tot het plangebied (afb. 14). Waar deze niet voor handen waren, is de selectie uitgebreid met (thematisch) relevante vindplaatsen uit andere delen van de stad.

14 De vindplaatsen met een directe relatie tot het plangebied. De locaties die archeologisch zijn onderzocht zijn met tekstballonnen aangegeven.

3.4.3 Thema 1: Stedelijke ontwikkeling en bewoning

St. Anthonisdijk

In 1968 is tijdens graafwerkzaamheden bij de Jodenbreesstraat, net buiten het plangebied, een bodemprofiel van de Sint Anthonisdijk gedocumenteerd door het voormalig Instituut voor Prae- en Protohistorie (IPP) van de Universiteit van Amsterdam.⁴¹ Hierbij kwam aan het licht dat de dijk gefaseerd was aangelegd. Bovenop het natuurlijk veen, dat zich op een diepte van ca. 4 m ÷ NAP bevond, was een zoden ophoging van klei aangebracht tot ca. 1 m ÷ NAP, afgedekt door een dunne humeuze laag. Vervolgens is de dijk in meerdere fasen opgehoogd met zand, klei en puin, tot ongeveer NAP-hoogte.

De dijk bleek bij een archeologische begeleiding op de Nieuwmarkt in 2013, nabij de voormalige Sint Anthonispoort (de huidige Waag) aan de noordzijde voorzien te zijn van bakstenen muurwerk, geïnterpreteerd als een borstwering.⁴² Mogelijk gaat het om dezelfde muur die zichtbaar is op de kaart bij de stukken over het geschil tussen de stad en de geërfden buiten Sint Anthonispoort binnendijs van ca. 1589 (afb. 12). Gezien de beperkte omvang van de ontgraving kon echter niet worden nagegaan tot waar het muurwerk doorloopt. De structuur is intact gelaten voor eventueel toekomstig onderzoek.

Ophogingen en aanplempingen

Archeologisch onderzoek in de Lastage heeft informatie opgeleverd over de wijze waarop het waterrijke veenweidelandschap bouwrijp is gemaakt, bebouwd werd en verder is ontwikkeld. Zo is uit een opgraving aan de Nieuwe Jonkerstraat⁴³ gebleken dat de Lastage al in de 15de eeuw op grote schaal is opgehoogd. Tussen 2,72 m ÷ NAP en 0,30 ÷ NAP lag op deze locatie een ophogingspakket van klei- en veenlagen, waarvan door de beperkte diepte van de opgravingsput de totale dikte echter niet kon worden vastgesteld. In deze ophoging waren drie looppniveaus te onderscheiden, bestaande uit dunne schelplagen, bedoeld om de drassige ondergrond te verstevigen en begaanbaar te houden (afb. 15).

Bij archeologisch onderzoek in de Koningstraat en de Dijkstraat⁴⁴ in 1975 werden enkele 16de-eeuwse aanplempingen in kaart gebracht. Het natuurlijke veen werd hier afgedekt door een dikke overstromingslaag. Daar bovenop was met puin een looppniveau aangebracht, dat vervolgens weer bleek te zijn overstroomd. In de klei van deze overstromingslaag was een 4 m brede sloot ingegraven die in het eerste kwart van de 16de eeuw deels is gedempt.

Deze aanplemping werd de basis voor de constructie van een kade ter hoogte van de huidige rooilijn van de Dijkstraat. De kade bestond uit gekantrechte houten palen met planken en vlechtwerk van wilgentenen. Aan de achterzijde was deze bewapend met onder andere hergebruikte delen van schepen en twee trekankers. Het terrein binnen de kade was opgehoogd door afwisselende lagen van veen en schelplagen vermengd met afval. De grond buiten de kade bleek rond 1550 te zijn aangeplempt met opeenvolgende dunne lagen van klei met puin en aardewerk.

Bewoning

De opgravingen aan de Nieuwe Jonkerstraat brachten de oudste gedocumenteerde stenen structuren binnen het plangebied aan het licht, daterend in de tweede helft van de 16de eeuw. Het ging hier om een plavuizenvloer op een diepte van 0,25 m ÷ NAP. De precieze aard van de bijbehorende bebouwing kon niet worden achterhaald. Latere bouwontwikkelingen konden worden gevolgd op de percelen Ridderstraat 1 en 3, waar tussen de 16de en 19de eeuw

---

⁴¹ BMA-topocode JO

⁴² BMA-topocode WAAG3; Gawronski & Jayasena in prep.

⁴³ BMA-topocode NJ; Gawronski & Jayasena in prep.

⁴⁴ BMA-topocode resp. KO en DIJ3

15 Profiel in de Nieuwe Jonkerstraat waarop de verschillende loonniveaus duidelijk zichtbaar zijn.

herhaaldelijk muren waren gesloopt en opnieuw opgetrokken. Een algemeen waarneembare trend is dat in de overgang van de 18de naar de 19de eeuw kelders met opslagfunctie werden omgebouwd tot kelderwoningen. De reden hiervoor lag in het nijpende plaatsgebrek in de snel dichtgroeïende stad.

Als het gaat om de leefgewoonten van vroegere stedelingen zijn beerputten doorgaans een rijke bron van informatie. Verspreid door de Nieuwmarktbuurt zijn als gevolg van graafwerkzaamheden zeker 14 van dergelijke putten bekend. Hiervan is zijn echter alleen een in de 19de eeuw hergebruikte waterkelder op het perceel Schippersstraat 8⁴⁵ en een beerput van het stadspaleis 'De Ster' (afb. 16) archeologisch onderzocht.⁴⁶ Dit laatste gebouw werd vanaf 1660 bewoond door verschillende voorname families en in de beerput bevond zich dan ook onder meer een rijke verzameling 17de-eeuws glas en aardewerk.

Naast beerputten geven ook de objecten die zijn geborgen met de aanleg van de Oostlijn een gedetailleerd beeld van middeleeuwse en vroegmoderne huishoudens in het plangebied. Deze variëren van allerhande huisraad, zoals servies en eetgerei tot speelgoed en muziekinstrumenten.⁴⁷

3.4.4 Thema 2: Bedrijvigheid

Structuren die verband houden met de 15de- en 16de-eeuwse maritieme en andere bedrijfsmatige activiteiten in het plangebied zijn tot op heden niet bekend. Wel vermeldenswaardig is een grote gietijzeren ketel van afkomstig van de Dijkstraat,⁴⁸ die is geïnterpreteerd als stookketel voor teer en pek (afb. 17). De ketel dateert uit de eerste helft van de 16de eeuw: een soortgelijk exemplaar is afgebeeld op de kaart van Anthonisz. (afb. 4).

⁴⁵ BMA-topocode SCP

⁴⁶ BMA-topocode KLO6

⁴⁷ BMA-topocode MW/ML

⁴⁸ BMA-topocode DIJ3

16 De beerput die in 1992 werd aangetroffen bij inpandige graafwerkzaamheden aan de Kloveniersburgwal.

17 De 910 kg wegende gietijzeren breeuwketel (DIJ3-1; 1500-1550) tijdens schoonmaakwerkzaamheden in 1975.

Verder is binnen het plangebied een archeologische vindplaats bekend met materiële neerslag van de 17de-eeuwse glasindustrie. Langs de kade van Kloveniersburgwal 111-113 is in 2000 productieafval opgegraven dat is toegeschreven aan de glasfabriek van Jan Hendrikz Soop. Op het terrein van het glashuis zelf, gevestigd op nummer 105-109, is in 2001 archeologisch onderzoek uitgevoerd waarbij in de tuin van het perceel onder meer de funderingsresten van een glasoven zijn aangetroffen en gedocumenteerd.⁴⁹

3.4.5 Thema 3: Havenactiviteiten

Binnen het plangebied zijn tot dusver geen maritiem-archeologische vindplaatsen bekend. Wel geven de losse voorwerpen afkomstig uit de waterbodem nabij het Kamperhoofd en de Oude Waal een duidelijke indicatie van wat er te verwachten valt. Met het afzinken van caissons werden hier honderden voorwerpen geborgen met een duidelijke relatie tot de scheepvaart vanaf de 15de eeuw, waaronder bootshaken, breeuwbeitels, dissels, teerkwasten en zelfs een ivoren zonnwijzer.⁵⁰

18 Het 14de-eeuwse havenfront onder de panden aan het eind van de Nieuwendijk en langs de Prins Hendrikkade.

Uitgaande van resultaten van archeologisch onderzoek op vindplaatsen van maritieme aard buiten het plangebied, bestaat er een goede kans dat in het plangebied ook restanten van de 14de-16de-eeuwse haven aanwezig zijn. Zo bleek bij onderzoek aan de Prins Hendrikkade 34-37 in 1988⁵¹ dat onder een reeks 14de-eeuwse fundamenteën het middeleeuwse havenfront nog in goede staat verkeerde (afb. 18).

Tot slot kunnen zich in de voormalige waterbodem onder het in 1644-1646 aangeplempte Waalseiland ook scheepswrakken bevinden. De IJ-bodem biedt over het algemeen gunstige omstandigheden voor het behoud van organisch materiaal, zoals onder meer blijkt uit de vondst

⁴⁹ BMA-topocode KLO9/10

⁵⁰ BMA-topocode MW/ML

⁵¹ BMA-topocode PH

van een laat 16de-eeuws waterschip in de Vaarweg Amsterdam Lemmer.⁵² Het scheepswrak (18,3 m lang en 4,8 m breed) bevond zich op 4,8 m diepte en bestond uit het vlak, de kiel en de stevens van het schip, bewaard gebleven onder een laag ballaststenen. Tussen deze ballaststenen zijn restanten van de inventaris aangetroffen.

Het wrak is gelicht ten behoeve van scheepsbouwkundig onderzoek en vervolgens weer onderwater geplaatst ten zuiden van de strekdam langs de Vaargeul Amsterdam-Lemmer tegenover de jachthaven van IJburg, waar een locatie is ingericht als archeologisch onderwaterdepot van de gemeente Amsterdam. Het wrak is hiermee voor de toekomst behouden en bovendien kan de locatie gebruikt worden als oefenobject voor onderwaterarcheologen.⁵³

3.4.6 Thema 4: Verdediging

De graafwerkzaamheden in het kader van de aanleg van de metro Oostlijn in de jaren '70⁵⁴ leverden grote hoeveelheden vondsten op die in verband kunnen worden gebracht met de verdediging van het buiten de stadsmuur gelegen gebied in de 15de en 16de eeuw. Zo werd een groot aantal kruisboogpijlpunten geborgen op verschillende plaatsen in de Lastage en bevat de collectie afkomstig van de caissons nabij het Kamperhoofd veel wapentuig, waaronder zwaarden en lansen, een borstplaat en een stormhoed (helm).

Tot op heden is geen archeologisch onderzoek verricht ter plaatse van de verschillende 16de-eeuwse verdedigingswerken die binnen het plangebied zijn aangelegd. Wel is buiten het plangebied, bij onderzoek aan de Amstelstraat in 2006, een profiel van de stadswal van de Tweede Uitleg gedocumenteerd (afb. 19).⁵⁵ De sporen bleken in goede staat te verkeren en konden tot in detail worden gerelateerd aan de gefaseerde aanleg en afbraak van de laat 16de-eeuwse stadswal.

19 Profiel van de aarden wal met een buitenlaag van kleiblokken op een kern van losse klei en stadsafval.

⁵² BMA-topocode IJB1; Waldus, van Holk en van den Brenk 2007; Waldus 2010

⁵³ Waldus, van Holk en van den Brenk 2007; Waldus 2010

⁵⁴ BMA-topocode MW/ML

⁵⁵ BMA-topocode AMS2; Gawronski, Dautzenberg & Veerkamp 2006

De wal bestond uit een pakket klei, vermengd met stadsafval, waarvan de buitenzijde bekleed was met stevige kleiblokken, in overeenstemming met de bestaande voorschriften voor de aanleg van de wal. Een laagje harde grasstengels en takjes aan de voet van de kleizoden zou er op kunnen duiden dat het talud van de wal begroeid was, hetgeen zorgde voor stevigheid van de bovenlaag van het aardlichaam en dat het talud voor eventuele belagers moeilijker begaanbaar was. Nadat de wal vanaf 1660 overbodig was geraakt werd de voormalige gracht rond de schans aangeplempt met grond afkomstig van de bovenste lagen van de stadswal zelf.

3.4.7 Thema 5: Religie

De oudste uit het plangebied afkomstige objecten met een religieuze functie werden geborgen tijdens de opgravingen in het kader van de aanleg van de Oostlijn⁵⁶ (afb. 20). Het gaat hierbij om 14de-, 15de- en 16de-eeuwse pelgrimsinsignes – een categorie voorwerpen waarvan een grote reeks archeologische vondsten van verschillende locaties in de stad bekend zijn. Het is niet duidelijk of de vondsten in de Lastage van afvalstort of uit een gebruikscontext afkomstig zijn, maar de aanwezigheid van deze voorwerpen doet vermoeden dat het laat-middeleeuwse religieuze leven zich niet uitsluitend binnen de stadsmuren afspeelde.

Zoals in 3.3.5 naar voren kwam, was de Zuiderkerk het eerste formele religieuze gebouw in de Nieuwmarktbuurt. Bij de ontgraving van een deel van het Zuiderkerkhof in 1979 zijn enkele bodemvondsten verworven, maar meer archeologische informatie over deze plek is niet beschikbaar. Als indicatie van het archeologisch potentiëel van de locatie kan het onderzoek worden genomen dat in 1989 plaatsvond in de eveneens 17de-eeuwse Westerkerk. Hierbij werden 35 menselijke skeletten opgegraven, daterend van de 17de tot de 19de eeuw.

Een analyse van het skeletmateriaal leverde gegevens op met betrekking tot het geslacht, de leeftijd en lichaamsbouw van de begravenen. Daarnaast konden ook ziektebeelden van onder meer artritis en osteoporose worden vastgesteld, en bood het onderzoek een blik in de gebitskwaliteit van de gegoede Amsterdammers uit deze perioden. Van enkele skeletten kon op basis van historische en anatomische gegevens de identiteit worden vastgesteld. Onder meer werd zo het overblijfsel van Rembrandt van Rijn's zoon Titus geïdentificeerd.⁵⁷

20 Een grenen plankje, gesneden in de vorm van een nis, waarop twee pelgrimsinsignes zijn gespijkerd. Dit unieke pelgrimsicoon is afkomstig van de hoek van de Sint Antoniesbreestraat en Zwanenburgwal (MW2-6; 1450-1500)

⁵⁶ BMA-topocode MW/ML

⁵⁷ BMA-topocode WEK; Uytterschaut 1991

3.4.8 Bodemopbouw

Over vrijwel het gehele plangebied komen de archeologische resten doorgaans voor vanaf 0,50 m onder het maaiveld, tot op het Hollandveenpakket dat op een diepte van maximaal ca. 5 m ÷ NAP ligt. De hoogte van het plangebied varieert over het algemeen van ca. 0,5 tot 2 m + NAP. Dit betekent dat het pakket aan archeologische lagen in het plangebied maximaal 6,50 m dik kan zijn. Uitzonderingen op deze regel zijn de terreinen waar de bodem door recente graafwerkzaamheden verstoord is. Dit betreft onder meer het tracé van de Metro Oostlijn, waar het terrein tot in de Pleistocene zandgrond is ontgraven. In dat geval zijn alle archeologische overblijfselen verwijderd.

3.5 Conclusie: verwachtingsmodel

De historisch-topografische inventarisatie heeft een gelaagd beeld opgeleverd van de ontwikkelingsgeschiedenis van het plangebied Nieuwmarkt. De periode tot ca. 1380 werd gekenmerkt door natuurlijke en antropogene ontwikkeling van het landschap, waarna een periode van buitenstedelijke ontwikkeling volgde. Vanaf de late 16de eeuw vond grootschalige verstedelijking plaats, waarvan de topografie tot op heden grotendeels behouden is gebleven. De verschillende functies die het gebied heeft gekend, zijn besproken aan de hand van vijf thema's. Bij de archeologische inventarisatie is nagegaan hoe de archeologische neerslag hiervan er concreet uit ziet en kan zien.

De lange gebruiksgeschiedenis van het plangebied heeft geresulteerd in een dichte opeenstapeling van gebruiks- en bewoningssporen als ophogingslagen, aanplantingen en funderingen van gebouwen, en kleinere structuren als putten en waterkelders. De activiteiten van de bewoners worden weerspiegeld door de inhoud van beerputten en afvalstorten op het land of op voormalige waterbodems. In de stedelijke ontwikkeling van dit gebied vallen meerdere fasen te onderscheiden. Het verwachtingsbeeld wordt echter in de eerste plaats bepaald door bewoningssporen uit de fase van intensieve verstedelijking vanaf de late 16de eeuw.

Duidelijk herkenbare productiezones vallen binnen het plangebied niet te onderscheiden, maar bedrijfsmatige activiteiten vormen onderdeel van de algemene gebruiksgeschiedenis van het plangebied. De materiële neerslag hiervan kan bestaan uit fundamenten van grootschalige bebouwing van werkplaatsen of installaties, gereedschap en productieafval. Sporen en structuren die verband houden met de havenactiviteiten in het plangebied kunnen vooral worden verwacht aan de oever van de Oude Waal en ter plaatse van het Waalseiland. In de eerste zone kunnen zich restanten van het 15de en 16de-eeuwse havenfront en andere kadewerken, maar ook scheepshellingen en scheepsresten bevinden. De tweede zone betreft een voormalige waterbodem die halverwege de 17de eeuw is aangeplempt. Mogelijk zijn hier dan ook wrakken van schepen in de bodem aanwezig die in de Waal zijn vergaan of zijn afgezonken ten behoeve van de aanleg van het eiland.

De contouren van het plangebied hangen sterk samen met de aanleg van verdedigingswerken door de eeuwen heen. Het is te verwachten dat ter plaatse van deze verdedigingslijnes nog sporen van militaire voorzieningen in de bodem aanwezig zijn. Deze resten kunnen variëren van aarden of stenen wallichamen tot divers wapentuig.

Hoewel sporen van religieuze uitingen al vanaf de late middeleeuwen in het plangebied kunnen worden verwacht, geldt de 17de-eeuwse Zuiderkerk het eerste formele kerkgebouw binnen het plangebied. Hier en op het Zuiderkerkhof zijn onder meer menselijke begravingen te verwachten. De huiskerken die het plangebied heeft gekend leiden ten opzichte van de algemene gebruiksgeschiedenis niet tot een aparte verwachting.

Samenvattend, bestaat gezien de lange en intensieve gebruikperiode vanaf met name de late 16de eeuw binnen vrijwel het gehele plangebied een hoge verwachting voor de aanwezigheid van archeologische overblijfselen. Het merendeel van de restanten zal een hoge mate van ruimtelijke samenhang vertonen. Alleen voor het tracé van de Metro Oostlijn geldt een negatieve verwachting, omdat door graafwerkzaamheden archeologische sporen geheel zijn verwijderd.

4 Archeologische verwachtingskaart

Op basis van bovenstaande inventarisatie (hoofdstuk 3) zijn binnen het plangebied Nieuwmarkt materiële overblijfselen te verwachten die samenhangen met de gebruiksgeschiedenis vanaf de 12de eeuw. Voor vrijwel het gehele gebied geldt een hoge verwachting vanwege de intensieve stedelijke ontwikkeling die dit gebied doormaakte vanaf de late 16de eeuw. Deze heeft geresulteerd in een dichte opeenstapeling van stadsafval in ophogingslagen, resten van stenen bebouwing, productieafval en werkplaatsen, waterkelders en beerputten met huishoudelijk afval.

In het onderstaande wordt deze algemene verwachting verder gespecificeerd door onder meer de pre-stedelijke fase in kaart te brengen. Dit leidt tot een verwachtingskaart met 13 zones, waarvan 12 met archeologische verwachting. De zones zijn geordend naar de eerder gehanteerde thema's.

Stedelijke ontwikkeling, bewoning en productieactiviteiten

A. Sint Anthonisdijk

Hier kunnen sporen worden verwacht die verband houden met de aanleg en ophoging van de Sint Anthonisdijk vanaf de 14de eeuw. Het gaat hierbij om resten van het dijklichaam in de vorm van ophogingslagen.

B. Intensieve bewoning en productie langs de Sint Anthonisdijk

Tussen de late 14de en late 16de eeuw bestond een dichte bebouwingszone langs de Sint Anthonisdijk. Sporen kunnen bestaan uit funderingen, resten van houten en stenen bebouwing, afvallagen, beerputten en losse vondsten.

C: Intensieve bewoning en productie aan de Oude Waal

Aan de oever van de Oude Waal vanaf de late 14de eeuw tot ca. 1575 een dichtbebouwd bewonings- en productiegebied. De bebouwing bestond onder meer uit huizen, werkplaatsen en lijnbanen. Sporen kunnen bestaan uit funderingen, resten van houten en stenen bebouwing, afvallagen, beerputten en losse vondsten.

D. Lichte bewoning en productie

Tot in de 16de eeuw bestond dit gebied grotendeels uit open terrein. De verspreide bebouwing bestond onder meer uit huizen, werkplaatsen en lijnbanen. Sporen daarvan kunnen bestaan uit funderingen, resten van houten en stenen bebouwing, afvallagen, beerputten en losse vondsten.

E. Sloten

Betreft de sloten die zijn gegraven ten behoeve van productieactiviteiten vanaf de late 14de eeuw. Deze zijn gedempt in de periode 1575 - 1860. In de voormalige waterbodem kunnen losse vondsten of productieafval worden verwacht.

Havenactiviteiten

F. Maritieme zone

Langs de voormalige oever van de Oude Waal lag van de late 14de tot de late 16de eeuw een havengebied. Hier kunnen archeologische resten in de bodem aanwezig zijn in de vorm van aanplempingslagen, beschoeiingen, sloopshellingen en bedrijfsgebouwen.

G. IJ-bodem (gedempt 1575-1600)

Het IJ reikte tot het einde van de 16de eeuw verder landinwaarts. Dit deel werd in het laatste kwart van de 16de eeuw aangeplempt. In deze oeverzone van het IJ zijn losse vondsten en afval te verwachten die in de (voormalige) waterbodem zijn verzonken. De materiële neerslag bestaat onder meer uit scheepsresten en scheepsgereedschap.

H. IJ-bodem (gedempt 1644 - 1644)

Betreft de voormalige IJ-bodem van de Oude Waal waar in de jaren 1644-1646 het Waalseiland werd aangeplempt. Hier zijn losse vondsten en afval te verwachten die in de waterbodem zijn verzonken. Dit kunnen ook wrakken van schepen zijn, die in de Waal zijn vergaan of zijn afgezonken ten behoeve van de aanleg van het eiland.

Verdediging

I: Omwalling en Montelbaanstoren (1512-1516)

De Lastage was in de 16de eeuw afgeschermd door een aarden wal langs de Oude Schans. Deze stadsomwalling was voorzien van een verdedigingstoren (de huidige Montelbaanstoren), een bastion en twee blokhuisen. Sporen hiervan kunnen bestaan uit funderingen, palissaden en ophogingspakketten.

J: Stadswal en bolwerk Zwanenburg (1579 - 1592)

Het buitenstedelijke gebied dat met de Eerste Uitleg aan de stad werd toegevoegd, werd omzoomd door een stadswal met een bolwerk ter plaatse van de huidige Staalstraat. Sporen hiervan kunnen bestaan uit funderingen, ophogingspakketten en stenen overblijfselen van het bolwerk.

K. Zwanenburgwal en Kloveniersburgwal

De Zwanenburgwal en Kloveniersburgwal maakten in verschillende perioden deel uit van de verdedigingslinie van Amsterdam. Deze delen werden in het laatste kwart van de 16de eeuw gedempt. In het tracé van deze voormalige grachten zijn losse vondsten en afval te verwachten die in de waterbodem zijn verzonken. De materiële neerslag bestaat onder meer uit wapentuig en restanten van de fundering van de verdedigingswerken.

Religie

L: Zuiderkerk

Binnen de contouren van de in 1614 gebouwde kerk en bij het aangelegen kerkhof moet rekening worden gehouden met de aanwezigheid van menselijke begravingen.

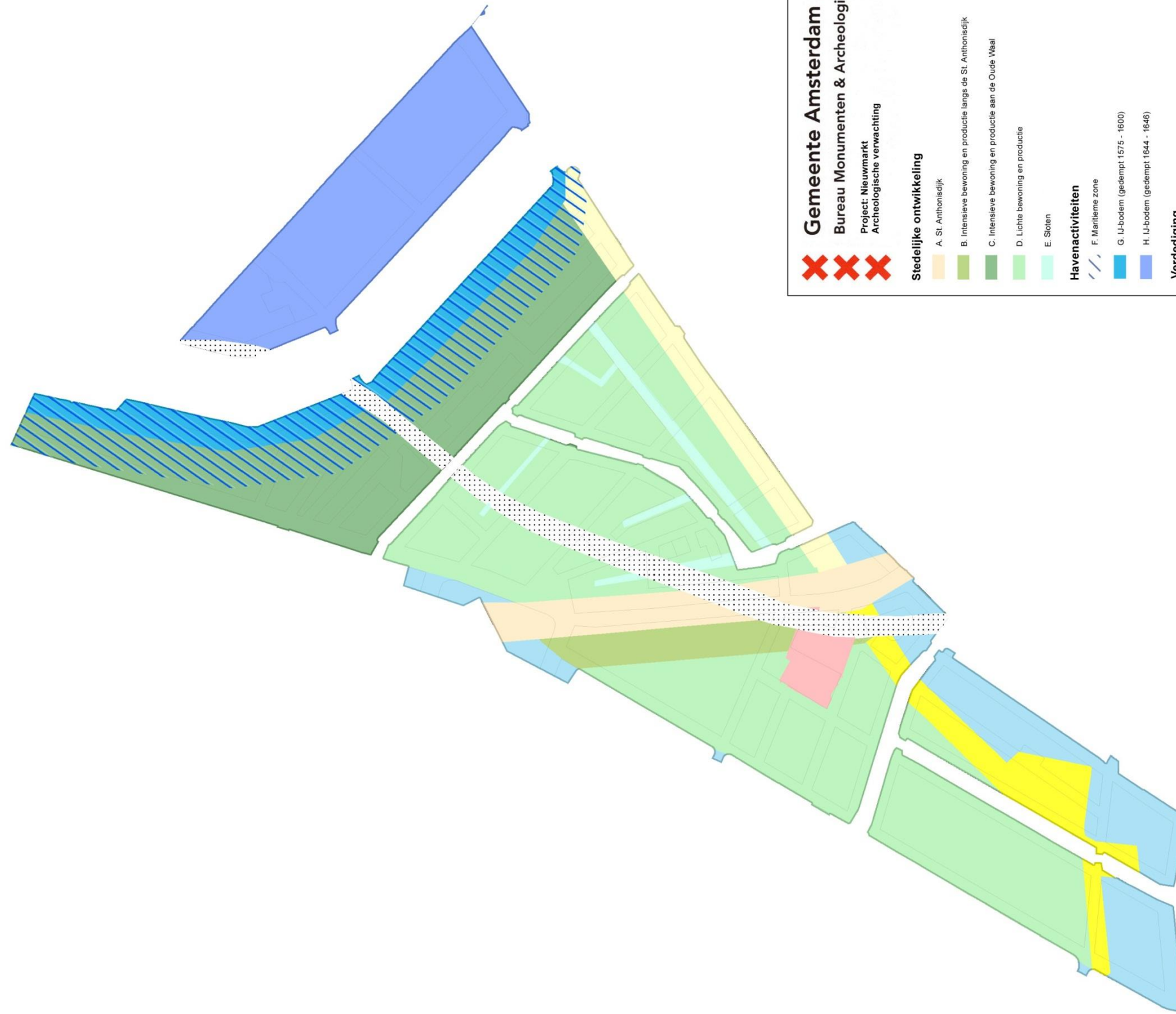
Geen verwachting

M: Metro Oostlijn

Deze zone werd bij de aanleg van de Metro Oostlijn tot in de pleistocene zandgrond ontgraven. Alle archeologische sporen en structuren zijn hiermee verwijderd. Voor dit deel van het plangebied geldt daarom een negatieve verwachting.

Gemeente Amsterdam
Bureau Monumenten & Archeologie
Project: Nieuwmarkt
Archeologische verwachting

Stedelijke ontwikkeling

- A. St. Anthonisdijk
- B. Intensieve bewoning en productie langs de St. Anthonisdijk
- C. Intensieve bewoning en productie aan de Oude Waal
- D. Lichte bewoning en productie
- E. Sloten

Havenactiviteiten

- F. Maritieme zone
- G. IJ-bodem (gedempt 1575 - 1600)
- H. IJ-bodem (gedempt 1644 - 1646)

Verdediging

- I. Omwalling en Montelbaanstoren (1512-1516)
- J. Stadswal en bolwerk Zwanenburg (1579)
- K. Zwanenburgwal en Kloveniersburgwal

Religie

- L. Zuiderkerk en Zuiderkerkhof

Geen verwachting

- M. Metro Oostlijn

0 50 100 200 m

N

5 Archeologische beleidskaart

De archeologische beleidskaart van het plangebied Nieuwmarkt is bedoeld als een ruimtelijk schema van de maatregelen die nodig zijn voor de zorg voor het archeologisch erfgoed binnen bepaalde zones of locaties in het plangebied. De verwachtingen worden gekoppeld aan de huidige toestand van het terrein en mogelijk opgetreden bodemverstoringen. De clustering van de verwachtingszones resulteert in een beleidskaart met daarop twee zones met bijbehorende specifieke beleidsmaatregel (Appendix: beleidsvarianten, stroomschema).

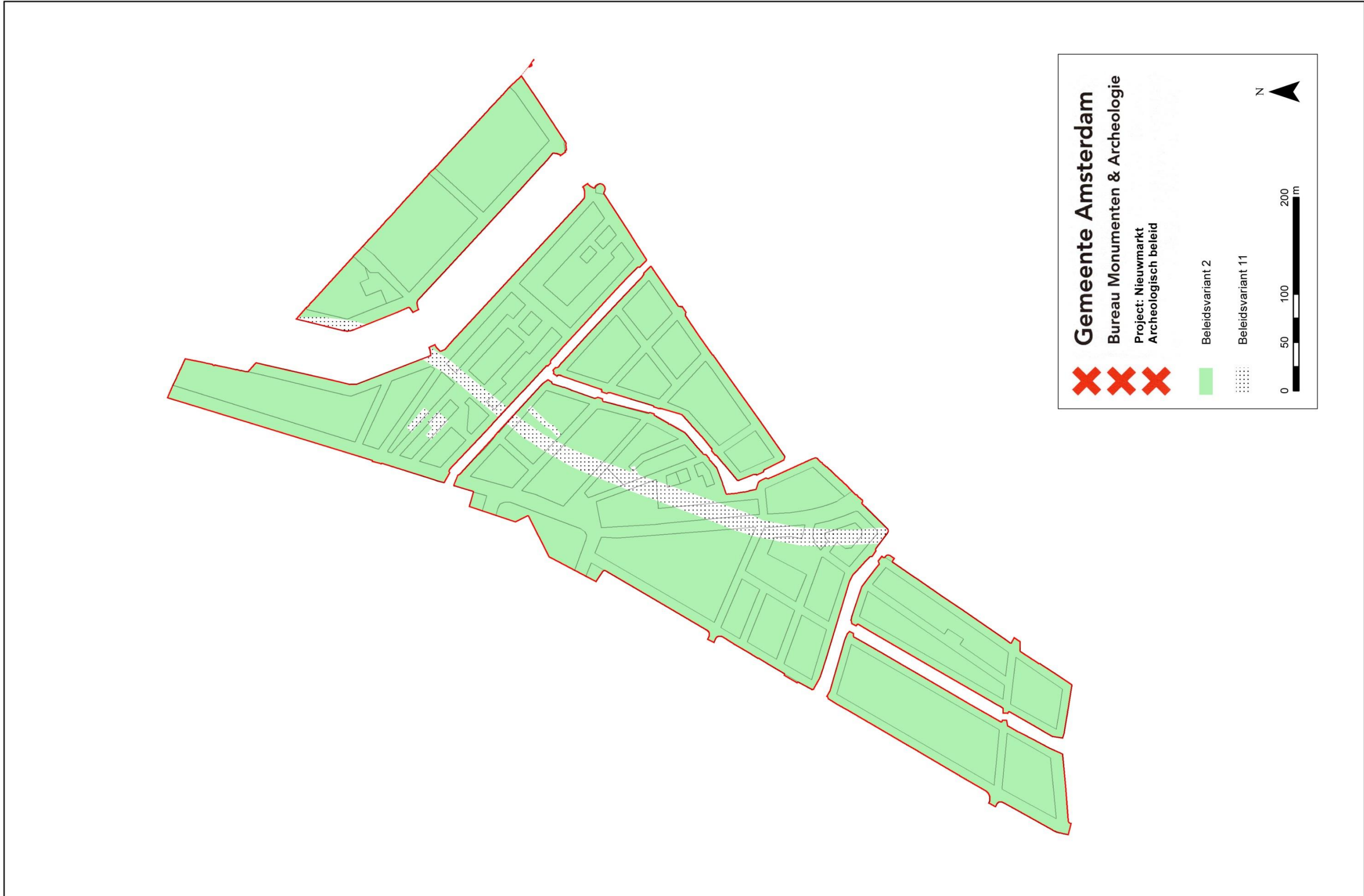
Beleidscategorie 2

Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of minder dan 0,50 m onder maaiveld.

Beleidscategorie 11

Voor deze zone geldt uitzondering van archeologisch vervolgonderzoek bij alle bodemingrepen.

Conclusie

Het voorliggende bureauonderzoek naar archeologische waarden is uitgevoerd in het kader van het bestemmingsplan Nieuwmarkt. Hiervoor gelden drie archeologische beleidszones.

Voor de eerste zone geldt uitzondering van archeologisch veldonderzoek bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of minder dan 0,50 m onder maaiveld.

Voor de tweede zone geldt vrijstelling van archeologische maatregelen bij alle bodemingrepen.

Voor het gehele plangebied geldt de wettelijke meldingsplicht. Dit houdt in dat ook in geval geen archeologisch vervolgonderzoek is vereist en toch bodemvondsten ouder dan vijftig jaar worden aangetroffen dit aan Bureau Monumenten en Archeologie wordt gemeld zodat in overleg met de opdrachtgever maatregelen getroffen worden tot documentatie en berging van de vondsten.

Bronnen

Digitale bronnen

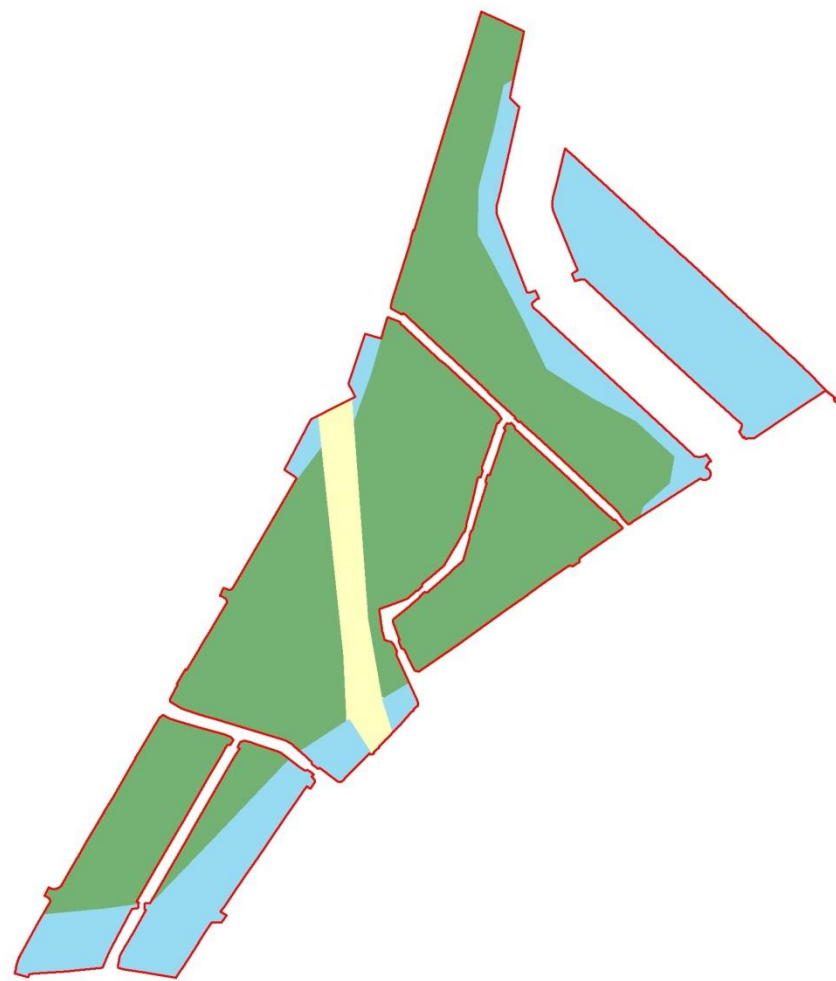
Archeologisch Informatiesysteem (ARCHIS): <http://www.archis.nl/archisii/html/index.html>
Informatiekaart Landschap en Cultuurhistorie provincie Noord-Holland: <http://maps.noord-holland.nl/extern/gisviewers/ilc/>
Stadsarchief Amsterdam (SAA): <http://beeldbank.amsterdam.nl/>

Literatuur

Bakker, B., *De zichtbare stad*, in: M. Carasso-Kok (red), *Geschiedenis van Amsterdam. Centrum van de wereld*, Amsterdam 2004
BMA, *Ruimte voor Geschiedenis. Beleidsnota Monumenten en Archeologie Amsterdam 2005-2010*, Amsterdam 2005
BMA, *Erfgoedagenda Amsterdam 2010-2014*, Amsterdam 2010
Borger, G.J., Ontgonnen, bedijkt, bebouwd. De agrarische voorgeschiedenis van het stedelijk gebied, in: W.F. Heinemeijer, & M. F. Wagenaar, *Amsterdam in kaarten. Verandering van de stad in vier eeuwen cartografie*, Ede/Antwerpen 1987
Bont, C. de, *Vergeeten land: ontginning, bewoning en waterbeheer in de westnederlandse veengebieden (800-1350)*, Wageningen Universiteit 2009
Fremery, W.H.M. de, 'De opkomst der Amsterdamsche haven', in: *Jaarboek Amstelodamum (22)*, Amsterdam 1925, 23-110.
Gawronski, J. (ed.), *Amsterdam Ceramics. A city's history and an archaeological ceramics catalogue 1175-2011*, Amsterdam 2012
Gawronski, J., S. Dautzenberg, & J. Veerkamp, *Verschansen achter vuilnis. Inventariserend veldonderzoek Amstelstraat (2006)*, Amsterdam 2006
Gawronski, J. & R. Jayasena, *Inventariserend veldonderzoek Nieuwe Jonkerstraat*, Amsterdam (in prep.)
Gawronski, J. & R. Jayasena, *Archeologische begeleiding de Waag*, Amsterdam (in prep.)
Hofman, W., 'Amsterdam'. *Historische plattegronden van Nederlandse steden I*, Alphen aan den Rijn 1978
Kruizinga, J., *Het XYZ van Amsterdam*, Amsterdam 2002
Misset, C., *De haven van Amsterdam. Zeven eeuwen ontwikkeling*, Bussum 2009
Spaans, J., *Stad van vele geloven*, in: M. Carasso-Kok (red), *Geschiedenis van Amsterdam. Centrum van de wereld*, Amsterdam 2004
Speet, B., Verstening, verdichting en vergroting, in: M. Carasso-Kok (red), *Geschiedenis van Amsterdam. Een stad uit het niets, tot 1578*, Amsterdam 2004
Stol, T., *Wassend water, dalend land. Geschiedenis van Nederland en het water*, Utrecht/Antwerpen 1993
Uytterschaut, H.T., Studie van het menselijk skeletmateriaal, opgegraven in de Westerkerk te Amsterdam, in: *Westerheem jrg. 40 nr. 3*, 1991
Vliet, J. van der, 'Tussen wal en schip. De Amsterdamse Lastage in de zestiende eeuw', *Tijdschrift voor Zeegechiedenis* 25 (2006), 23-32
Waldus, W.B., A.F.L. van Holk en S. van den Brenk, *Inventariserend veldonderzoek onderwater: inspectie en waarderend onderzoek van een 16de eeuws waterschip (ADC Rapport 1025)* Amersfoort 2007
Waldus, W.B., e.a., *Wrak VAL7, Buiten IJ. De opgraving, lichting en het onderzoek van een 16e-eeuws waterschip. (ADC Rapport 2064)* Amersfoort 2010

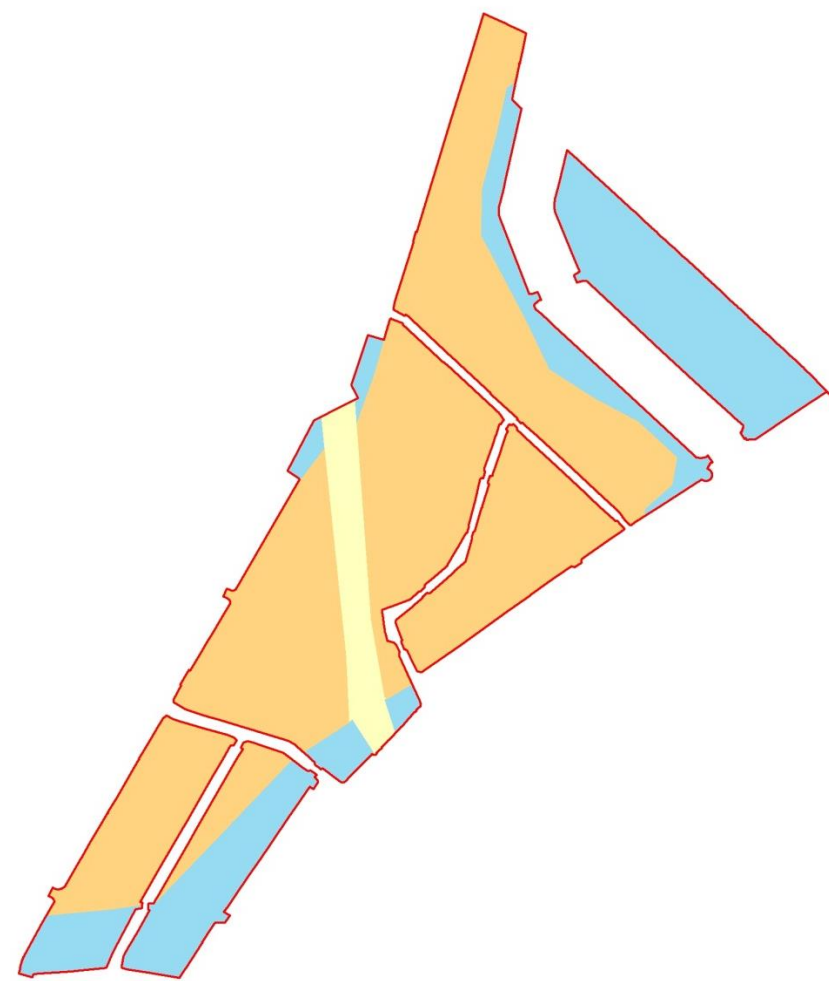

Appendix I: Stedelijke ontwikkeling 12de - 20ste eeuw

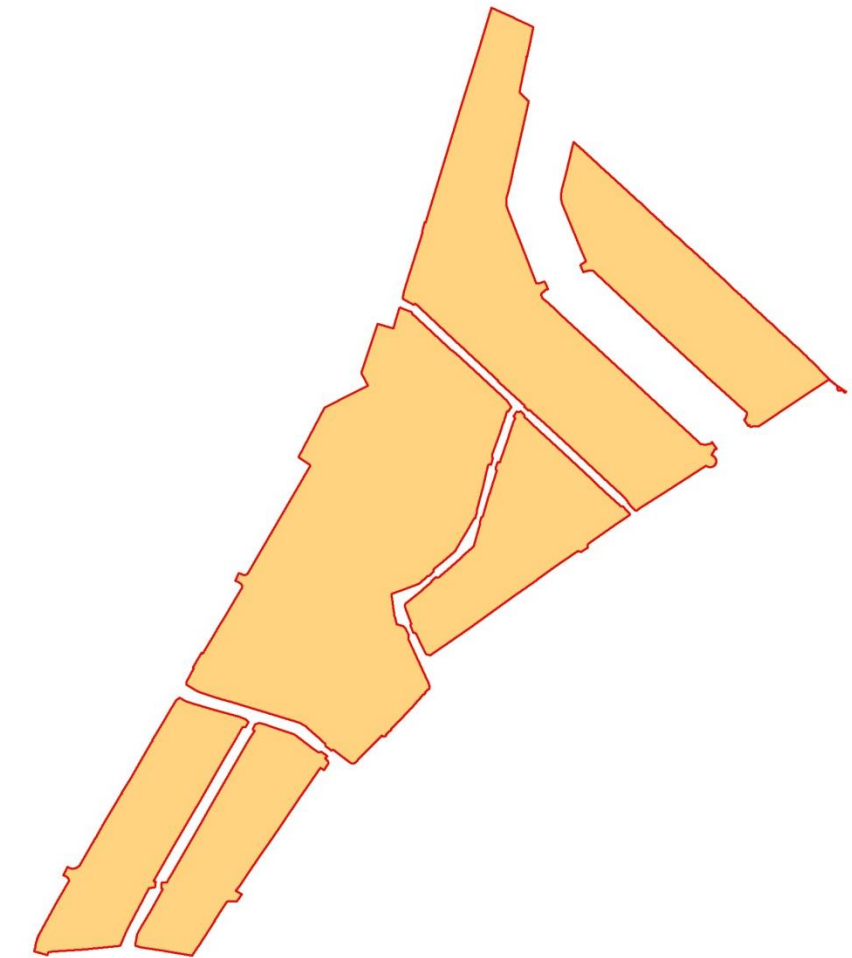
Fase I: ca. 1100 – 1380, ontwikkeling van het veenlandschap

- Veenweidelandschap
- Water
- St. Anthonisdijk (voltooid ca. 1380)

Fase II: ca. 1380 – 1575, de Lastage en bebouwing buiten de stadsmuren

- Water
- St. Anthonisdijk
- Buitenstedelijk gebied

Fase III en IV: 1575 – heden, binnenstedelijke bebouwing en consolidatie als stadswijk

- Verstedelijkt gebied

Appendix II: Vindplaatsen BMA

BMA-Topocode	Adres/Toponiem	Jaar onderzoek
AM4	Amstel / Doelenbrug	1987
ANT	Sint Antoniebreestraat	1975
ANT2	Sint Antoniebreestraat 67	1980
ANT3	Sint Antoniebreestraat (kerkhof zuiderkerk)	1979
ANT4	Sint Antoniebreestraat 63-65	1975
ANT5	Sint Antoniebreestraat 96-102	1975
ANT7	Sint Antoniebreestraat 10-34	1953
BNK	Binnenkant 1-12	1926
BNK1	Binnenkant 41	1926
DIJ	Dijkstraat 69	1975
DIJ2	Dijkstraat 46-48	1977
DIJ3	Dijkdwarsstraat 5	1975
GEL1	Geldersekade 65	2004
KLO10	Kloveniersburgwal 105	2001
KLO4	Kloveniersburgwal / Nieuwe Hoogstraat	1986
KLO5	Kloveniersburgwal 57	1980
KLO6	Kloveniersburgwal 77	1992
KLO8	Kloveniersburgwal t/o 111-113	2000
KLO9	Kloveniersburgwal 105	2001
KM	Binnenkant 17	1973
KO	Koningsstraat 23-25	1975
KRB	Krom Boomsloot	2000
KW	Kromme Waal	2003
ML10	Caisson ML10 Waaleiland	1976
ML11	Caisson ML11 2de Jonkerdwarsstr/Oude Waal	1977
ML12	Caisson ML12 Ridderstr /Nieuwe Jonkerstraat	1976
ML13	Caisson ML13 Rechtboomsloot/Ridderstraat	1977
ML14	Caisson ML14 Brandewijnstg/Rechtboomsloot	1976
ML7	Caisson ML7	1976
ML8	Caisson ML8	1976
ML9	Caisson ML9	1977
MO	Montelbaanstoren	1975
MW1	Caisson MW1	1972
MW2	Caisson MW2	1973
MW3	Caisson MW3	1973
MZ1	Caisson MZ1	1977
MZ2	Caisson MZ2	1977
MZ3	Caisson MZ3	1976
MZ4	Caisson MZ4	1972/1977
MZ5	Caisson MZ5	1977
MZ6	Caisson MZ6	1976
MZ7	Caisson MZ7	1976

MZ8	Caisson MZ8	1976
NJ	Nieuwe Jonkerstraat 4	2007
NJ1	Nieuwe Jonkerstraat 13-17	in prep
NJ2	Blom Walenburg	in prep
OS3	Oude Schans 52	1985
OS5	Oude Schans 132	1980
OW	Oude Waal 5	1985
PH18	Prins Hendrikkade 125	2010
PH6	Prins Hendrikkade 155	1992
RBS1	Rechtboomsloot brug 288	2004
SCP	Schippersstraat 6-10	2010
SNG	Snoekjesgracht 7	1980
STL	Staalstraat 8	1986
VER	Verversstraat 137	1984
VER1	Zwanenburgwal 184-204	1985
WAAG3	Nieuwmarkt 4	2013
ZA	Brandewijnsteeg 25-47	1984
ZAN	Zandstraat (kerkhof zuiderkerk)	onbekend
ZWA	Zwanenburgwal 184-204	1984
ZWA1	Zwanenburgwal 118-154	1985
ZWA2	Zwanenburgwal 96-100	1985
ZWA3	Zwanenburgwal 168	1984
ZWA6	Zwanenburgwal/ Staalstraat	onbekend
ZWA8	Zwanenburgwal 260-270	2010

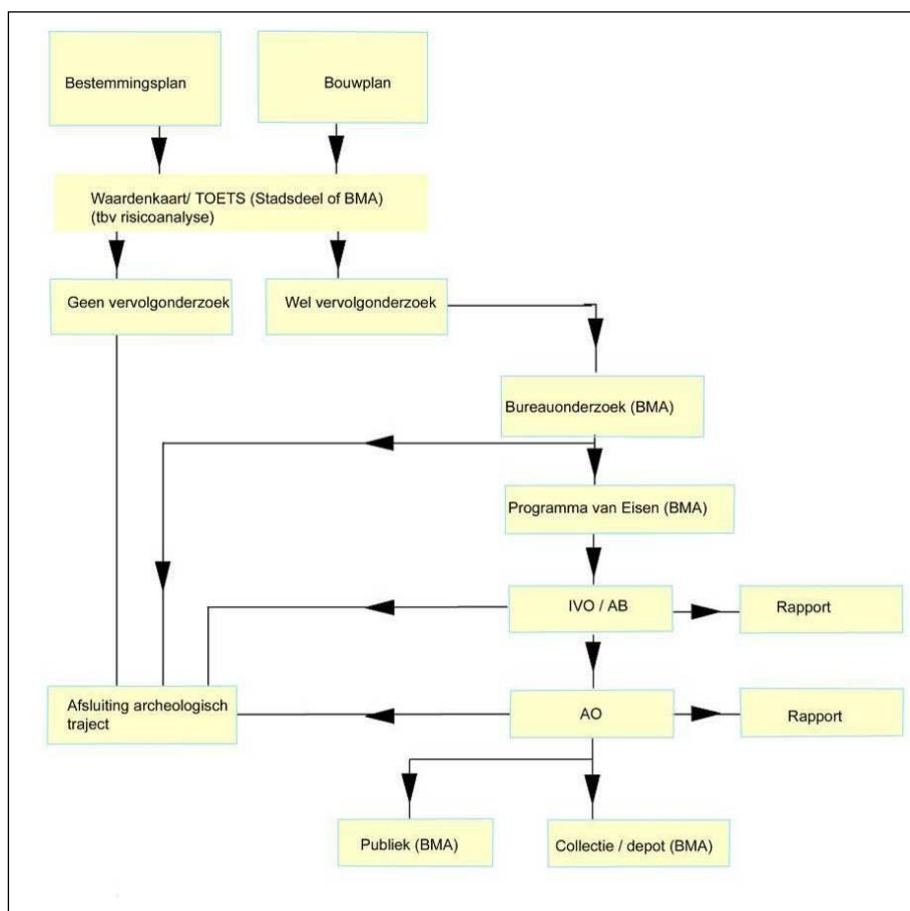
Appendix III: beleidsvarianten, stroomschema

Het archeologisch beleid wordt als maatwerk voor een bepaald plangebied in Amsterdam vastgesteld aan de hand van elf varianten, die een afweging bieden op basis van de aard van de verwachting in combinatie met de specifieke (oppervlakte/diepte) bodemingreep.

- 1: Gebieden met bekende archeologische waarden. Aangezien hier met zekerheid archeologische overblijfselen aanwezig zijn, is bij elke bodemingreep ongeachte het oppervlak of de diepte archeologisch onderzoek noodzakelijk.
- 2: Bebouwde gebieden binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 50 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 3: Gebieden langs nog aanwezige historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. Deze gebieden zijn onbebouwd of de bebouwing dateert van vóór de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 4: Bebouwde gebieden langs nog in het landschap zichtbare historisch infrastructurele assen / in historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing dateert uit het einde van de 19de eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 100 m² of ondieper dan de 19de- en 20ste-eeuwse ophogingen.
- 5: Bebouwde gebieden langs voormalige (overbouwde of opgehoogde) historisch infrastructurele assen / in een historische woonkern buiten het historische centrum van Amsterdam. De bebouwing of ophoging dateert uit de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 500 m² of ondieper dan de 20ste-eeuwse ophogingen.
- 6: Onbebouwde gebieden in de landelijke periferie van Amsterdam. Hier liggen archeologische vondsten dicht aan het oppervlak, zodat relevante archeologische lagen kunnen zijn opgenomen in de bouwvoor. De bouwvoor heeft gemiddeld een diepte van 0,3 – 0,5 m waaronder een eerste sporenvak zichtbaar wordt. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of minder dan 0,5 m onder maaiveld.
- 7: Bebouwde gebieden binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). De bebouwing dateert uit het einde van de 19de en de 20ste eeuw. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij bodemingrepen kleiner dan 10.000 m² of ondieper dan de 19de- en 20ste-eeuwse ophogingen.
- 8: Terreinen die als vaarweg in gebruik zijn binnen het historische centrum van Amsterdam (tot en met de Vierde Uitleg: binnen de Singelgracht). Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de waterbodem kleiner dan 500 m².
- 9: Gebieden die als vaarweg in gebruik zijn of waren binnen en buiten het historische centrum van Amsterdam. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen in de (voormalige) waterbodem binnen het historisch centrum kleiner dan 2.500 m² en buiten het historisch centrum kleiner dan 10.000 m².
- 10: Gebieden die onder water liggen, of die onder water gelegen hebben en ingepolderd zijn of opgespoten zijn. Uitzondering van archeologisch veldonderzoek geldt bij ingrepen kleiner dan 10.000 m² in de oorspronkelijke waterbodem of in het oorspronkelijke maaiveld.

- 11: Gebieden zonder archeologische overblijfselen vanwege eerder archeologisch onderzoek of grootschalig grondverzet voor bijv. zware funderingen, kelders, tunnels e.d. Verder betreft het gebieden in de voormalige landelijke periferie van Amsterdam buiten de Singelgracht met een lage archeologische verwachting die bovendien opgehoogd, onderheid en bebouwd zijn aan het einde van de 19de en in de 20ste eeuw. Voor al deze situaties geldt een vrijstelling van archeologisch onderzoek. Gebieden waar al archeologisch onderzoek heeft plaatsgevonden zijn wel indirect van belang voor archeologische planning omdat ze aanwijzingen geven voor de eventuele aanwezigheid van archeologische resten in omliggende gebieden.

Voor de beleidsvarianten, 4, 5 en 7 tot en met 10 geldt dat het dieptecriterium op de uiteindelijke beleidskaart nader wordt gespecificeerd.

Stroomschema archeologie BMA

Colofon

Archeologisch Bureauonderzoek 13-100

Voor akkoord controle proces en waardestelling:

BRL SIKB 4000 PROTOCOL 4002

Hoofd afdeling Archeologie BMA
Prof. dr. J.H.G. Gawronski

Datum: 28-02-2014
Status: 1.0 definitief
Redactie: prof. dr. J.H.G. Gawronski
Tekst: T. Terhorst MA
Cartografie: T. Terhorst MA, drs. S. IJzerman

© Bureau Monumenten & Archeologie, Gemeente Amsterdam, 2014
Postbus 10718, 1001 ES Amsterdam, 020-2514900

Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op enigerlei andere wijze, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van BMA. BMA aanvaardt geen aansprakelijkheid voor eventuele schade voortvloeiend uit de toepassing van de adviezen of het gebruik van de resultaten van dit onderzoek.